Archive of SID

پرکردن شکاف نظر و عمل در بانکداری اسلامی: ارائه مدلی جهت اجرای بهتر قرارداد مشارکت

عباس شاکری*

رمضانعلی مروی**

امیراحمد ذوالفقاری***

چکیده

گرچه قرارداد مشارکت در ادبیات نظری بانکداری اسلامی مورد تأکید قرار گرفته و به عنوان یکی از وجوه ممیزه اصلی بانکداری اسلامی و بانکداری متعارف معرفی شده است، اما در اجرا، بانک‌های اسلامی کم‌تر به استفاده از این نوع قرارداد تمایل نشان داده‌اند.

این تحقیق با روش استنتاجی[1] و با مطالعه کتابخانه‌ای- اسنادی سعی نموده ابتدا وضعیت اجرای قرارداد مشارکت در نظام بانکی ایران را بررسی نماید. سپس، با استفاده از رویکرد سیستمی و مبتنی بر سازوکارهای انگیزشی مدلی مفهومی جهت اجرای صحیح قرارداد مشارکت ارائه نموده و با استفاده از نظریه بازی‌ها اثربخشی این مدل مفهومی در اجرای صحیح قرارداد مشارکت را تحلیل کرده است. ویژگی مهم مدل مفهومی ارائه شده در این تحقیق توجه به ظرفیت محیط قرارداد در اجرای صحیح قرارداد مشارکت و جهت‌دهی انگیزه‌های مادی عوامل در راستای اجرای صحیح قرارداد می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: *قرارداد مشارکت، نگرش سیستمی، تسهیل‌گران سیستمی، انگیزه‌ها، محیط قرارداد، نظریه بازی‌ها*

طبقه‌بندی JEL: B59، G21

---

1. Deduction

* استاد دانشکده اقتصاد دانشگاه علامه طباطبائی(ره) (نویسنده مسئول) shakeri.abbas@gmail.com

** استادیار دانشکده اقتصاد دانشگاه علامه طباطبائی(ره) ali.marvi21@gmail.com

*** دانشجوی دکتری دانشکده اقتصاد دانشگاه علامه طباطبائی(ره)
ahmadzolfaghari08@gmail.com

این مقاله مستخرج از رساله دکتری آقای امیراحمد ذوالفقاری می‌باشد.

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۴/۰۹ **تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۸/۲۵**

***فصلنامه راهبرد اقتصادی*، سال هفتم، شماره بیست‌وهفتم، زمستان ۱۳۹۷، صص ۱۳۳-۹۵**

www.SID.ir

Archive of SID

مقدمه

نخستین تحقیقات حوزه بانکداری و تأمین مالی اسلامی بـه دهـه ۴۰ قـرن بیسـتم مـیلادی بـر مـی‌گـردد(Siddiqi, 1981, pp: 29-30) و نخسـتین تجربیـات اجرایـی بانکداری اسلامی در دهه ۶۰ آن قرن اتفـاق افتـاد. (Ahmad, 1995, pp: 21-23) بـه عنوان نمونه می‌توان به بانک‌هایی هم‌چـون بانـک بـدون بهـره[1] واقـع در کراچـی پاکستان، بانک بدون بهره تابونگ حاجی[2] در مالزی و یـا بانـک‌هـای پـس‌انـداز و سرمایه‌گذاری[3] در میت‌غمر مصر اشاره نمود. این بانک‌ها همگی بر پایـه مشـارکت در سود و پرهیز از ربا بنا نهاده شدند. (Siddiqi, 2006, p: 3) بعد از حدود دو دهـه و با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، اجرای بانکداری اسلامی مورد توجه جـدی قرار گرفت و در این راستا قانون عملیات بانکی بدون ربـا(۱) تصـویب شـد کـه در ماده ۷ آن اجازه اعطای تسهیلات مشارکتی به بانک‌ها داده شـد.(۲) امـا بـا گذشـت زمان این قانون به دلایلی تاکنون مغفول واقع شده است و قرارداد مشارکت تاکنون در عرصه عملی در نظام بانکی وضعیت مناسبی نداشته است. مطابق گزارش بانـک مرکزی جمهوری اسلامی ایـران در سـال‌هـای اخیـر تسـهیلات مشـارکتی حجـم قابل‌توجهی داشته و قریـب بـه نیمـی از تسـهیلات بـانکی در قالـب قراردادهـای مشارکتی بوده اما بررسی‌ها نشان می‌دهد که ایـن تسـهیلات طـی اجـرای صـحیح قراردادهای مشارکتی داده نشده است. آمارهای دقیق و علت این موضوع در ادامـه مورد بحث قرار خواهد گرفت.

---

1. Interest-Free Bank
2. Tabung Haji
3. Saving-Investment Banks

www.SID.ir

Archive of SID

در این تحقیق پس از تبیین قرارداد مشارکت و آسیب‌شناسی اجرای آن در نظام بانکی ایران، با توجه به موضوع انگیزه‌ها و بر اساس نگرش سیستمی مدلی مفهومی جهت اجرای صحیح قرارداد مشارکت ارائه می‌گردد. سپس نحوه اثربخشی این مدل مفهومی در اجرای صحیح قرارداد مشارکت با استفاده از نظریه بازی‌ها بررسی خواهد گردید.

۱. بیان مسأله

مشارکت نوعی تعامل اقتصادی است که قبل از اسلام نیز وجود داشته و توسط اسلام امضا شده است. مفهوم مشارکت محدود به اسلام نیست و اقتصاددانان غیرمسلمان نیز به آن توجه نموده‌اند. بِدی[1] مفهوم پایه‌ای مشارکت را ناظر به گروهی از افراد می‌داند که نیازهای اقتصادی مشترکی دارند و به صورت داوطلبانه توافق می‌کنند که منابع خود – اعم از منابع انسانی و مادی– را درهم بیامیزند و از این منابع در راستای حصول منافع مشترک استفاده نمایند. این کار از طریق سرمایه‌گذاری و انجام فعالیت اقتصادی که توسط این افراد و طی فرایندی دموکراتیک مدیریت می‌شود، دنبال می‌گردد. (Bedi, 1983, p: 16) نکته مهمی که در این تعریف از مشارکت وجود دارد این است که مشارکت اولاً داوطلبانه انجام می‌شود و ثانیاً برای تحقق منفعت مشترک است. از این‌جا بر می‌آید که افراد وقتی مشارکت می‌کنند که انتظار تحقق منفعتی بیشتر از حالت عدم مشارکت دارند. از همین‌رو مشارکت به صورت معمول منجر به منفعتی بیشتر از حالت عادی می‌گردد. در فقه شیعه شرکت عبارت است از اینکه یک عین یا دین یا منفعت و یا حق به صورت مشاع برای دو یا چند نفر باشد (موسوی خمینی، ۱۴۱۶ق: ۵۷۲) و عقد شرکت عقدی است که میان دو یا چند نفر به منظور معامله و تجارت با مال مشترک منعقد شده و با انعقاد عقد تصرف مالکان در مال مشترک و تجارت با آن جایز خواهد بود. (حلّی، بی‌تا: ۲۲۷) از آغاز مطالعات حوزه بانکداری اسلامی که قراردادهای بانکی بر اساس عقود فقهی طراحی شدند، عقد شرکت یکی عقود پرکاربرد محسوب می‌شد. این موضوع ریشه در اهمیت زیاد این نوع قرارداد و

1. Bedi

www.SID.ir

Archive of SID

مزایای قابل توجه آن دارد. تبیین مزایای متعدد قرارداد مشارکت فرصت دیگری می‌طلبد اما لازم است در اینجا به طور مختصر اشاره گردد که قرارداد مشارکت هم از منظر اقتصادی و هم از منظر معارف دینی دارای مزایای قابل توجهی است. از منظر اقتصادی باید گفت در حالی‌که در قراردادهای مبادله‌ای که طی آن نرخ ثابتی برای سود تسهیلات مشخص می‌گردد ریسک شکست پروژه به صورت کامل بر عهده گیرنده تسهیلات قرار می‌گیرد، اما در قراردادهای مشارکتی به دلیل تقسیم سود و زیان، ریسک ناشی از امکان شکست پروژه نیز بین طرفین تقسیم شده[۳] و همه آن به گیرنده تسهیلات تحمیل نمی‌گردد. این عامل سبب می‌شود انگیزه کارآفرینان برای دریافت تسهیلات و راه‌اندازی تولید و ایجاد اشتغال به نسبت قراردادهای مبادله‌ای بیشتر باشد. این موضوع علاوه بر کمک به افزایش تولید و ایجاد اشتغال، زمینه مناسبی برای اجرا شدن طرح‌های دانش‌بنیان که ریسک نسبی بالاتری دارند فراهم می‌کند. هم‌چنین وجود سپرده‌های مشارکتی در بانک‌ها باعث خواهد شد که افراد ریسک‌پذیر که به طور معمول به سودهای کم و معمولی (هرچند قطعی و ثابت هستند) تمایل ندارند و به همین دلیل منابع خود را در بانک سپرده‌گذاری نمی‌کنند، به سپرده‌گذاری در حساب‌های مشارکتی که امکان کسب سودهای بالاتر را دارند تمایل پیدا نمایند. در معارف دینی نیز امر به همکاری و تعاون بین مسلمانان به کرات دیده می‌شود. قرآن ضمن امر به چنگ زدن به ریسمان الهی اتحاد مسلمانان را به عنوان نعمتی از جانب خدا برشمرده و عنوان می‌کند که خدا با تألیف قلوب، مؤمنین را از نابودی نجات داده است.[۴] این موضوع نشان می‌دهد انسان‌ها در صورت همکاری و تعامل با یکدیگر منافعی به دست می‌آورند که در غیر این صورت، وجود نخواهد داشت. قرآن به روشنی مسلمانان را امر به تعاون و همکاری در برّ و تقوا می‌کند[۵] در تفسیر این آیه نیز گفته شده که اولاً در اسلام اصل بر تعاون و همکاری است مگر اینکه موضوع همکاری قبیح و ناشایست باشد و ثانیاً منظور از کلمه «برّ» هر عمل منتسب به خداست و معنایی گسترده دارد که در همه شئون زندگی انسان وجود دارد (تهرانی، ۱۳۸۰) که به طور طبیعی امور اقتصادی و تولیدی را نیز شامل می‌شود.

www.SID.ir

Archive of SID

مشارکت در فرایند تولید ممکن است جهت تأمین نهاده سرمایه و یا نهاده نیروی‌کار صورت گیرد. جهت تأمین سرمایه، قرارداد مشارکت بین بنگاه و بانک اسلامی و جهت تأمین نیروی کار قرارداد مشارکت بین بنگاه و کارگران منعقد می‌شود. این تحقیق به موضوع مشارکت جهت تأمین سرمایه یا همان مشارکت بین بانک و بنگاه می‌پردازد و بررسی مشارکت بین بنگاه و نیروی‌کار فرصت دیگری می‌طلبد. مشارکت بین بانک و بنگاه در مقام اجرا دچار چالش است و پیاده‌سازی آن با مشکلاتی روبرو است. یکی از اصلی‌ترین علل این مشکلات، عدم شفافیت عملکرد گیرنده تسهیلات در موضوع قرارداد است که موجب به وجود آمدن مشکل مخاطره اخلاقی[1] یا کژمنشی در رابطه بانک و گیرنده تسهیلات می‌شود و شرایطی به وجود می‌آید که بانک از صداقت اظهارات گیرندگان تسهیلات در رابطه با چگونگی انجام پروژه مطمئن نخواهد بود. این موضوعی است که بسیاری از محققین(۶) آن را اصلی‌ترین عامل عدم اجرای صحیح قرارداد مشارکت در بانکداری اسلامی می‌دانند. کژمنشی زمانی به وجود می‌آید که افراد قصد دارند در شرایطی که اقدامات هریک از آن‌ها بر توزیع احتمال ثمره کار مؤثر است، به تقسیم ریسک بپردازند. (Holmstrom, 1979, p: 74) کژمنشی در شرایطی است که عمل پنهان[2] وجود دارد و یکی از طرفین قرارداد (مثلا بانک) نمی‌تواند عملکرد طرف دیگر (گیرنده تسهیلات) را مشاهده کند و متوجه نخواهد شد که آیا او کار را به خوبی و با دقت و تلاش و مراقبت انجام می‌دهد یا خیر. (Bolton & Dewatripont, 2005, pp: 14-15; Watt, 2011, p: 173) هرچند برخی از محققین(۷) با استناد به مشکلات اجرایی قرارداد مشارکت گفته‌اند که بهتر است این نوع قراردادها از نظام بانکی حذف شود اما با توجه به مزایای مهم قرارداد مشارکت که به برخی از آن‌ها اشاره شد، بهتر است به جای حذف این قرارداد از نظام بانکی یا تغییر ماهیت آن به گونه‌ای که در عمل بی‌فایده شود، راه‌کاری جهت اجرای صحیح آن طراحی گردد.

---

1. Moral Hazard
2. Hidden Action

www.SID.ir

Archive of SID

۲. تحقیقات گذشته و نقد آن‌ها

محققینی که با رویکرد ایجابی به موضوع قراردادهای مشارکتی پرداخته‌اند هریک به نوعی سعی نموده‌اند تا راهی برای اجرای صحیح آن ارائه نمایند. محمدباقر صدر (۱۳۸۸ق) برای اجرای صحیح عقد مضاربه پیشنهاد می‌کند که بانک با تأسیس شعبه‌های مخصوص جهت جمع‌آوری اطلاعات درباره متقاضیان تسهیلات و نیز ارزیابی طرح‌های اقتصادی، اطلاعات خود را در مورد عامل و نیز کاری که انجام خواهد داد بالا ببرد. وی هم‌چنین پیشنهاد می‌دهد که اصل سرمایه و حداقل سود معینی به صورت شرط فعل در ضمن عقد و یا به صورت جعاله توافق شود. نجات‌الله صدیقی نیز ضمن بر شمردن و تأکید بر آثار منفی غلبه مرابحه و نسیه در بانکداری اسلامی، عنوان می‌دارد که باید از روش‌های غیرمستقیم هم‌چون گرفتن ضمانت از عامل، تضمین اصل سرمایه توسط بانک برای سپرده‌گذاران و قراردادن ضریب فزاینده برای سهم سود عامل برای اجرای صحیح قرارداد مشارکت استفاده شود. (قحف، ۱۳۸۵) نصرآبادی و شعبانی(۱۳۸۷) نیز ضمن اشاره به مشکلاتی که در زمینه اجرای عقود مشارکتی وجود دارد و نیز مزیت‌هایی که اجرای عقود مشارکتی برای اقتصاد در پی دارد، راه‌کارهایی هم‌چون مشارکت کاهش‌یابنده (فروش تدریجی سهم بانک به متقاضی)؛ قراردادهای تشویقی (تحریک متقاضی به تلاش بیشتر و ارائه گزارش صحیح سود و زیان)؛ بیمه قراردادها؛ در نظر گرفتن حساب ویژه برای زیان‌های احتمالی؛ توزیع ریسک تسهیلات پرداختی و کاهش سهم سود بانک (برای مقابله با شوک‌های اقتصادی و دوران رکود) را جهت اجرای صحیح قرارداد مشارکت و نیز برطرف کردن چالش‌های پیش‌روی آن ارائه کرده‌اند. بهاروندی و احمدی حاجی‌آبادی (۱۳۹۰) نیز ضمن بررسی موضوع در قالب ادبیات مسئله کارگزار – کارفرما[1] در تئوری نمایندگی، استراتژی‌هایی مانند استفاده از کمیته نظارت، بازرسی مستمر و ... برای بانک را پیشنهاد کرده‌اند. قوامی (۱۳۹۰) نیز دو عقد مضاربه و مشارکت مدنی را در قالب نظریه بازی‌ها از طریق شکل گسترده و درختی بررسی کرده و به وسیله الگوی کارگزار–کارفرما ارائه

1. Principal-Agent Problem

www.SID.ir

Archive of SID

نموده و با فرض دو حالت جامعه به طور کامل اسلامی که در آن مقررات شرعی به صورت دقیق رعایت می‌شود و جامعه‌ای که مقررات شرعی در آن کامل رعایت نمی‌شود عنوان داشته است که در حالت اول مشکل اصلی الگوی مدیر- عامل، یعنی اطلاعات نامتقارن، وجود نخواهد داشت زیرا وجود صفاتی هم‌چون صداقت، شفافیت و ... در چنین جامعه‌ای موجب خواهد شد که عدم تقارن اطلاعات وجود نداشته باشد. در حالت دوم نیز با استفاده از دستاوردهای الگوی مدیر- عامل الگویی معرفی کرده است و بر اساس آن شرایط بهینه قراردادها را مشخص کرده است.

در رابطه با راه‌کارهایی که تا کنون توسط محققین جهت اجرای قرارداد مشارکت ارائه شده به صورت کلی سه دسته اشکال قابل طرح است:

الف. تغییر ماهیت قرارداد مشارکت با تضمین اصل سرمایه و یا حداقل سود

برخی از محققین جهت رفع نگرانی بانک در رابطه با بروز مخاطره اخلاقی پیشنهاد داده‌اند تا در قرارداد مشارکتی که بین بانک و گیرنده تسهیلات منعقد می‌شود، اصل سرمایه تضمین شود و یا اینکه علاوه بر اصل سرمایه یک سود حداقلی نیز تضمین شود و گیرنده تسهیلات موظف به پرداخت آن گردد. موضوع تضمین اصل سرمایه به صورت شرط ضمن عقد و یا در قالب یک عقد خارج لازم از قدیم در بین فقهای شیعه مورد بحث بوده و به صورت جدی توسط سید محمدباقر صدر(۱۳۸۸ق) وارد ادبیات بانکداری بدون ربا شد و سپس محققین دیگری نیز به صورت جدی به آن پرداخته‌اند. به عنوان نمونه می‌توان به نظرپور و خوش‌اخلاق (۱۳۹۲) اشاره کرد که با بیان اینکه جهت مدیریت ریسک لازم است اصل سرمایه برای سرمایه‌گذاران تضمین شود، نظرات فقهای متقدم و متأخر را در موضوع تضمین اصل سرمایه در عقد شرکت بررسی نموده و در نهایت تضمین اصل سرمایه در قرارداد مشارکت بانکی را جایز دانسته‌اند. نمونه دیگر باریکلو (۱۳۸۹) است که موضوع ضمان اصل سرمایه را از منظر حقوقی مورد بررسی قرار داده و با بیان اینکه مفهوم ضمان در اینجا شرط فعلی است که سرمایه‌پذیر (گیرنده تسهیلات) ملتزم می‌شود در صورت تلف شدن سرمایه خسارت وارد بر مالک را

www.SID.ir

Archive of SID

جبران نماید، تضمین اصل سرمایه را به عنوان یک شرط ضمن عقد به لحاظ حقوقی صحیح می‌داند.

در رابطه با این دسته از راه‌کارها باید گفت که موضوع جواز یا عدم جواز تضمین اصل سرمایه و یا حداقل سود بحث مفصلی بین فقها دارد و برخی معتقدند که این کار خلاف مقتضای عقد شرکت است و موجب بطلان عقد می‌گردد. همان‌گونه که اشاره شد نظرپور و خوش‌اخلاق (۱۳۹۲) مروری بر نظرات فقهی موجود در این زمینه داشته‌اند و به فقهایی هم‌چون ابن‌ادریس، علامه حلّی، شهید ثانی، نجفی (صاحب جواهر) به عنوان مخالفین شرط تضمین اصل سرمایه اشاره می‌کنند. در اینجا قصد ورود به بحث فقهی را نداریم و اشاره‌ای به بعد اقتصادی این موضوع خواهیم داشت. ویژگی اصلی قرارداد مشارکت که مزایای این قرارداد ریشه در این ویژگی دارد، موضوع مشارکت طرفین در سود و زیان است و از این طریق است که تسهیم ریسک محقق می‌گردد. به بیان دیگر با اجرای این راه‌کار قرارداد مشارکتی در عمل فرق چندانی با قرارداد مبادله‌ای ندارد و تبدیل به یک قرارداد با بازدهی ثابت می‌شود و مزایای قرارداد مشارکت هم‌چون تقسیم ریسک بین صاحب سرمایه و بنگاهی اقتصادی محقق نخواهد شد.[۸] در حال حاضر در نظام بانکی کشور این راه‌کار اجرا می‌شود که در قسمت آسیب‌شناسی عملیاتی قرارداد مشارکت مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

ب. عدم توجه به موضوع انگیزه‌ها و تمرکز بر نظارت پسینی

برخی دیگر از محققین مانند بهاروندی و احمدی حاجی‌آبادی (۱۳۹۰) انجام نظارت مستمر بر عملکرد گیرندگان تسهیلات را به عنوان راه‌کار اجرای صحیح قرارداد مشارکت پیشنهاد داده‌اند. در این رابطه باید گفت که هرچند وجود سیستم نظارتی و کنترل عملکرد بازیگران یک اصل اساسی است اما نکته قابل تأمل این است که صرف نظارت نمی‌تواند تخلفات موجود در قراردادهای مشارکتی را از بین ببرد و اینکه گفته شود جهت جلوگیری از تخلفات، نظارت همه‌جانبه و حداکثری صورت گیرد روش مناسبی نیست. زیرا اولاً با عنایت به گستردگی تعداد گیرندگان تسهیلات و تنوع پروژه‌ها و حوزه‌های سرمایه‌گذاری، نظارت در

www.SID.ir

Archive of SID

سطح گسترده دشوار و هزینه‌بر است؛[۹] ثانیاً مقوله نظارت و مقام ناظر خود نیز فسادپذیر است و جهت جلوگیری از فساد ناظرین احتیاج به ناظرین دیگر هست که بر ناظرین قبلی نظارت کنند و این تسلسل ادامه خواهد داشت، به همین دلیل بهتر است در کنار وجود مقام ناظر، به محرّکات و انگیزه‌های تخلف نیز توجه گردد. یعنی تا حد امکان عواملی که انگیزه تخلف را در فعالین و ناظرین به وجود می‌آورد را کنترل نمود و از این طریق از بروز قسمتی از تخلفات جلوگیری کرد. به گونه‌ای که با به کارگیری سازوکارهای انگیزشی و جهت‌دهی انگیزه‌های عوامل قرارداد در راستای اجرای صحیح آن، شرایطی به وجود آید که منافع عوامل به عملکرد صحیح آن‌ها گره بخورد و هریک از عوامل منفعت خود را در اجرای صحیح قرارداد ببینند و انگیزه آن‌ها برای تخلف کاسته شود. در سازوکارهای موجود اجرای قراردادهای مشارکتی به طور معمول شرایط به گونه‌ای است که گیرندگان تسهیلات نسبت به انجام تخلف انگیزه دارند و منفعت خود را در تخلف می‌بینند و به همین دلیل سعی می‌کنند برخی از ضوابط را دور بزنند و اجرا نکنند. به عنوان مثال گیرنده تسهیلات منفعت خود را در این می‌بیند که با اعلام هزینه‌های بیشتر پروژه را کم‌سود و یا حتی زیان‌ده نشان دهد تا از این طریق سود کمتری به طرف دیگر بپردازد. همین موضوع بانک ها را به سمت تعریف سود علی‌الحساب و تضمین آن برده است که با این اتفاق، قراردادهای مشارکتی از ماهیت و اهداف اصلی خود منحرف می‌شوند. البته هر چقدر هم که به مسائل انگیزشی توجه شود، باز هم سیستم بی‌نیاز از نظارت پسینی نخواهد بود و به مقام ناظر احتیاج هست اما حجم کار نظارت به صورت قابل ملاحظه‌ای کم خواهد شد.

ج. تمرکز بر طرفین قرارداد و عدم توجه به تأثیر محیط قرارداد بر کیفیت اجرای آن

گروه دیگری از تحقیقات که هریک از طریقی سعی در ارائه راه‌کار برای اجرای صحیح قرارداد مشارکت داشته‌اند سازوکار خود را محدود به طرفین قرارداد کرده‌اند و به ظرفیت عوامل محیط قرارداد در رفع مشکلات توجه نداشته‌اند.

www.SID.ir

Archive of SID

تحقیقاتی هم‌چون قوامی(۱۳۹۰) که در بالا توضیح داده شد یکی از این موارد است.

به نظر می‌رسد که یکی از دلایل عدم اجرای صحیح قرارداد مشارکت در ایران عدم وجود زیرساخت‌های مناسب برای اجرای این قرارداد است. زیرساخت مهم مورد نیاز در این زمینه، طراحی جامع و کامل قرارداد است که باید در آن به تمامی مؤلفه‌های مؤثر در اجرای قرارداد به ویژه مؤلفه‌های پیرامونی قرارداد که از آن‌ها تعبیر به «محیط قرارداد»[1] می‌شود، توجه شود. این مؤلفه‌ها اثرات قابل‌ملاحظه‌ای که در موفقیت یا شکست قرارداد دارند و توجه به آن‌ها ضروری است. بستر حقوقی و قوانین جامع و کامل به همراه دستورالعمل‌های ذی‌ربط[10]، عوامل نظارتی، عوامل اجرایی، عوامل انگیزشی، ساختار سازمانی، تدقیق شرح وظایف، شاخص‌های ارزیابی عملکرد و ... مثال‌هایی از مؤلفه‌های محیط قرارداد هستند. عدم توجه به محیط قرارداد و محدود شدن آن به دو عاملِ دهنده و گیرنده تسهیلات منجر به شکست قرارداد مشارکت خواهد شد. اما اگر بستر مناسبی برای انعقاد و انجام قرارداد طراحی گردد، تا حدود زیادی زمینه برای اجرای صحیح قرارداد مشارکتی فراهم خواهد شد.

۳. آسیب‌شناسی عملیاتی قرارداد مشارکت در نظام بانکی ایران

مطابق آمار ارائه شده از سوی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (جدول زیر) حجم تسهیلات بانکی اعطایی در قالب قراردادهای مشارکتی تفاوت زیادی با حجم تسهیلات مبادله‌ای ندارد و سهم این نوع قراردادها در سال‌های اخیر حجم قابل توجهی داشته اند.

1. Contract Environment

www.SID.ir

Archive of SID

جدول ۱. مانده تسهیلات مشارکتی و نسبت آن به مانده کل تسهیلات (ارقام به میلیارد ریال)

سال	تسهیلات اعطایی در قالب عقود مشارکتی	کل تسهیلات بانکی	درصد تسهیلات مشارکتی به کل تسهیلات
۱۳۹۷	۴۶۲۷,۹	۱۳۰۰۱,۷	۳۵,۵۹
۱۳۹۶	۴۵۸۰,۴	۱۰۸۲۳,۲	۴۲,۳۲
۱۳۹۵	۴۳۵۲,۳	۹۱۰۱,۱	۴۷,۸۲
۱۳۹۴	۳۶۲۵,۹	۷۲۹۲,۸	۴۹,۷۱
۱۳۹۳	۲۹۶۴۲۵۶	۶۲۴۰۹۴۴,۳	۴۷,۴۹
۱۳۹۲[۱۱]	۲۵۵۹۷۴۰,۹	۵۳۴۷۹۱۸,۲	۴۷,۸۶
۱۳۹۱	۱۸۱۰۹۱۲,۶	۴۰۶۷۵۹۰,۶	۴۴,۵۲
۱۳۹۰	۱۴۶۲۴۹۷,۷	۳۴۵۶۶۳۳,۳	۴۲,۳۰
۱۳۸۹	۱۲۶۳۷۹۷,۹	۲۹۰۳۴۸۲,۳	۴۳,۵۲
۱۳۸۸	۷۱۶۹۴۲,۷	۲۱۰۳۹۱۶,۱	۳۴,۰۷
۱۳۸۷	۴۵۶۶۸۴,۴	۱۸۱۳۲۵۰,۱	۲۵,۱۸

منبع: سایت بانک مرکزی[۱۲]

اما بررسی‌ها نشان می‌دهد که در اعطای این تسهیلات، قرارداد مشارکت به صورت صحیح اجرا نگردیده است. یکی از دلایل اصلی عدم اجرای صحیح قانون در رابطه با تسهیلات مشارکتی، نگارش آیین‌نامه‌های اجرایی و بخش‌نامه‌های پر اشکال است. به عنوان نمونه می‌توان به «فرم قرارداد مشارکت مدنی»[۱۳] اشاره نمود که از لحاظ فقهی و حقوقی انتقاداتی به آن وارد است و برخی از احکام آن باعث می‌شوند قرارداد مشارکت به صورت صحیح اجرا نشود. در ماده ۱۱ این قرارداد ضمن قراردادن مدیریت منابع و مصارف موضوع مشارکت بر عهده شریک (گیرنده تسهیلات)، عنوان گردیده که شریک باید در پایان دوره، سهم‌الشرکه بانک به علاوه سود ابرازی موضوع مشارکت را به بانک پرداخت نماید و در غیر این صورت ملتزم و متعهد است که مبلغ معادل سهم‌الشرکه بانک به علاوه سود ابرازی و نیز ضرر و زیان وارده به بانک را صلح و به صورت رایگان از اموال خود تأمین و پرداخت نماید. بانک‌ها با استناد به این ماده در قرارداد اعطای تسهیلات مشارکتی نه تنها تمام ضرر احتمالی را بر عهده گیرنده تسهیلات قرار می‌دهند بلکه با استفاده از صلح، نرخ ثابتی را به عنوان سود علی‌الحساب عنوان می‌کنند که در حقیقت همان بهره بوده و به عنوان سود قطعی تسهیلات اعمال می‌شود. برخی[۱۴] معتقدند اینکه ضرر بر یک طرف شراکت تحمیل شود دارای اشکال شرعی بوده و در قرارداد مشارکت باید هر دو طرف در سود و زیان شریک باشند

www.SID.ir

Archive of SID

و اگر چنین شرطی در قرارداد اعمال شود خلاف مقتضای عقد شرکت خواهد بود و موجب بطلان عقد خواهد شد. صرف‌نظر از این اشکال، ثابت شدن نرخ سود تسهیلات مشارکتی حتی اگر اشکال شرعی هم نداشته باشد، باعث بروز مشکلاتی در اقتصاد خواهد شد. نتیجه این است که فواید مهم قرارداد مشارکت برای اقتصاد کشور محقق نخواهد شد. به بیان دیگر اگر مشارکت به این شکل انجام گیرد، در حقیقت مشارکتی اتفاق نیفتاده و این قرارداد منطبق بر عقد شرکت که در فقه مطرح شده نیست.(۱۵)

همان‌گونه که اشاره شد مشکل اصلی نظام‌های بانکی با قرارداد مشارکت وجود مشکل مخاطره اخلاقی یا کژمنشی در رابطه بانک و گیرنده تسهیلات است که بانک‌ها در چنین شرایطی به جای اقدام جهت رفع این مشکل از طریق اتخاذ سازوکارهای مناسب، گیرنده تسهیلات را با دریافت وثیقه و الزام حقوقی مجبور به پرداخت سود ثابت (بهره) می‌کنند تا در پرداخت سود مشخصی که به سپرده‌گذاران وعده داده است، دچار مشکل نشوند و به این ترتیب قرارداد مشارکت واقعی در عمل از نظام بانکی کنار گذاشته می‌شود. از آنجایی که نظام تأمین مالی در ایران بانک‌محور است و اکثر منابع مالی در نظام بانکی هستند،(۱۶) کنار گذاشتن قرارداد مشارکت از نظام بانکی در ایران تقریباً معادل کنار گذاشتن این قرارداد از نظام تأمین مالی کشور است که با عنایت به مزایای قابل توجه این قرارداد برای اقتصاد به خصوص در شرایط فعلی، اقدام صحیحی نیست. در ادامه مدل مفهومی پیشنهادی این تحقیق جهت اجرای صحیح قرارداد مشارکت ارائه خواهد گردید.

۴. مدل مفهومی پیشنهادی جهت اجرای صحیح قرارداد مشارکت در ایران

با توجه به آسیب‌شناسی صورت گرفته از وضعیت نظری و عملیاتی قرارداد مشارکت در ایران، لازم است مدل طراحی‌شده به رفع آسیب‌های موجود توجه نماید. یعنی علاوه بر اینکه مبتنی بر سازوکارهای انگیزشی است، به مؤلفه‌های محیط قرارداد نیز توجه نماید تا اینکه زمینه را برای اجرای صحیح قرارداد مشارکت فراهم نموده و مانع از صوری‌سازی قرارداد مشارکت و تغییر ماهیت آن

www.SID.ir

Archive of SID

در فرایند اجرا شود.

برای طراحی چنین مدلی لازم است به نظام تأمین‌مالی اسلامی به صورت سیستمی[1] نگریسته شود؛ به گونه‌ای که طرفین قرارداد و مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده محیط قرارداد همگی در قالب یک سیستم دیده شوند و در تعریف روابط بین اجزای سیستم به انگیزه‌های آن‌ها توجه گردد.

سیستم(۱۷) عبارت است از مجموعه‌ای از اجزای مرتبط که در راستای رسیدن به هدف یا اهدافی در تعامل با یکدیگر فعالیت می‌کنند. (Carlsson & others, 2002, p: 234) بر این اساس در یک سیستم چند عنصر مهم وجود دارد: اوّل اجزای سیستم، دوم ربط بین اجزا و سوم هدف یا اهداف سیستم. اجزای هرسیستمی متناسب با عوامل دخیل در تحقق هدف آن سیستم مشخص می‌شوند. اما نکته‌ای که در این‌جا وجود دارد کیفیت روابط بین اجزای سیستم است. این روابط ممکن است تحت تأثیر برخی ویژگی‌های خاص اجزای سیستم قرار گیرد به گونه‌ای که تحقق هدف سیستم را دچار مشکل نماید. به عنوان مثال اینکه برخی از اجزای سیستم جهت کسب منفعت شخصی اقداماتی نمایند که مانع از تحقق هدف سیستم شود. از این جهت در این تحقیق به منظور رفع تعارضات و نواقص موجود در ارتباط میان اجزای سیستم، مفهومی تحت عنوان «تسهیل‌گران سیستمی»[2] معرفی می‌شود. این تسهیل‌گران سیستمی جزیی، یکی از مؤلفه‌های محیط قرارداد هستند و وظیفه تسهیل عملکرد سیستم و جهت‌دهی فعالیت اجزا در راستای اهداف سیستم را بر عهده دارند.

نظام تأمین مالی اسلامی زیر مجموعه‌ای از نظام اقتصاد اسلامی است و همان‌گونه که نظام اقتصاد اسلامی یک سیستم است، نظام تأمین‌مالی اسلامی نیز زیرسیستم[3] آن است و از شاخصه‌های سیستمی برخوردار است. هم‌چنین قرارداد مشارکت و عوامل محیطی آن نیز زیرسیستمی از نظام تأمین مالی اسلامی هستند و از ویژگی‌های سیستمی برخوردارند و شامل اجزا، روابط بین اجزا و نیز

1. Systemic Approach
2. Systemic Facilitators
3. Sub-System

www.SID.ir

Archive of SID

تسهیل‌گران سیستمی هستند. در ادامه سیستم اجرای قرارداد مشارکت معرفی می‌گردد.

۴-۱. مبانی و اهداف سیستم

همان‌گونه که اشاره شد سیستم اجرای قرارداد مشارکت که در این‌جا طراحی می‌شود یک زیرسیستم از نظام تأمین‌مالی اسلامی است که این نظام نیز خود زیر سیستمی از نظام اقتصاد اسلامی است. از همین‌رو این مبانی این زیرسیستم همان مبانی سیستم بزرگ یا ابرسیستم هستند. در رابطه با مبانی نظام اقتصاد اسلامی مباحث زیادی صورت گرفته که در اینجا مجال پرداختن به همه آنان نیست و فقط به صورت مختصر اشاره می‌گردد که جهان‌بینی توحیدی و مبتنی بر عدل الهی، نگاه به انسان به عنوان خلیفه الهی که مکلف به اطاعت از اوامر خدا (احکام شریعت) است و ارتباط وثیق بین دنیا و آخرت و نقش مکمل این دو نسبت به یکدیگر مهم‌ترین موارد از مبانی اقتصاد اسلامی است. (هادوی‌نیا، ۱۳۸۶)

در رابطه با اهداف نیز قابل ذکر است که یک سیستم یک هدف غایی دارد و در کنار آن مجموعه‌ای از اهداف میانی نیز دارد. اهداف میانی اهدافی هستند که قسمتی از آن‌ها توسط زیرسیستم‌ها محقق می‌شود و به تحقق اهداف غایی کمک می‌کنند. در رابطه با اهداف نظام اقتصاد اسلامی به عنوان ابرسیستم بحث‌هایی مطرح شده که دکتر توتونچیان ضمن بررسی نظرات محققین، اهداف نظام اقتصاد اسلامی را در سه عنوان عدالت اقتصادی – اجتماعی، جامعه مستوی علی سوقه و استقلال نسبی در مقابل سایر کشورها جمع‌بندی می‌کند. (توتونچیان، ۱۳۷۹: ۵۷) تحقق این اهداف نیازمند تحقق مجموعه‌ای از اهداف میانی است که یکی از این اهداف میانی نظام اقتصاد اسلامی تأمین مالی پروژه‌های اقتصادی در راستای ایجاد اشتغال و رشد اقتصادی می‌باشد که توسط نظام تأمین مالی اسلامی دنبال می‌شود. در این میان اجرای واقعی قرارداد مشارکت به گونه‌ای که تسهیم ریسک بین صاحبان سرمایه و بنگاه‌های تولیدی اتفاق بیفتد یکی از اهداف میانی در نظام تأمین مالی اسلامی است که این موضوع به عنوان هدف سیستم طراحی شده در این تحقیق مطرح است. یعنی هدف این سیستم این است که قرارداد مشارکت به

www.SID.ir

Archive of SID

شکل واقعی در نظام بانکداری اسلامی پیاده شود و تحقق این هدف به تحقق اهداف نظام تأمین مالی اسلامی و نیز اهداف غایی نظام اقتصاد اسلامی کمک خواهد نمود.

نکته قابل توجه دیگر در این زمینه این است که عدالت که به عنوان هدف نظام اقتصاد اسلامی و نظام بانکداری اسلامی معرفی شد، می‌تواند ملاکی برای سنجش انطباق سازوکارهای طراحی شده در چارچوب نظام اقتصاد اسلامی با احکام شریعت باشد. توضیح اینکه هدف سازوکارهای طراحی شده در نظام اقتصاد اسلامی مانند سازوکار بانکداری اسلامی، سازوکار بازار کار اسلامی، سازوکار تأمین‌اجتماعی اسلامی و ... اجرای احکام شریعت است. یعنی به عنوان مثال در سازوکار بازار کار اسلامی سعی می‌شود که از این طریق احکام شریعت در رابطه با مسائلی هم‌چون کارگر و تعیین مزد و ... اجرا شود. از سوی دیگر در تفکر اسلامی، عدالت مقدم بر احکام بوده و ملاک پیشین احکام شرعی محسوب می‌شود. در بیان شهید مطهری عدالت در سلسله علل احکام است نه در سلسله معلولات؛ یعنی این‌گونه نیست که آن‌چه دین گفت عدل است، بلکه آن‌چه عدل است دین می‌گوید. (مطهری، ۱۴۰۹ق: ۱۴) بر همین اساس می‌توان گفت که سازوکارهایی که برای اجرای احکام شرعی طراحی می‌شوند (مانند قراردادهای بانکی) وقتی اسلامی هستند که به تحقق عدالت کمک نمایند و در جهت خلاف آن نباشند. یعنی اگر سازوکاری طراحی شود که به تحقق عدالت کمک نکند، معلوم می‌شود که آن سازوکار انطباق درستی با احکام شریعت ندارد؛ زیرا دلیل وضع احکام شریعت عدالت بوده و حکم شرعی وضع شده تا عدالت محقق شود حال اگر سازوکاری جهت اجرای یک حکم شرعی طراحی شود ولی به مخالف عدالت باشد، معلوم می‌شود که آن سازوکار منطبق بر آن حکم شرعی نیست.

۴-۲. اجزای سیستم

در این قسمت اجزای سیستم معرفی می‌شوند. برخی از این اجزا در سیستم کنونی نظام بانکی کشور نیز وجود دارند اما به دلایلی که در ادامه توضیح داده می‌شود، به خوبی عمل نمی‌کنند.

www.SID.ir

Archive of SID

۴-۲-۱. سپرده‌گذاران

سپرده‌گذاران افراد حقیقی یا حقوقی هستند که منابع مالی مازاد برای سرمایه‌گذاری دارند و در قالب طرح‌های ارائه شده از سوی بانک، اقدام به سپرده‌گذاری می‌کنند.

۴-۲-۲. بانک اسلامی

بانک اسلامی نهادی است که عملیات تأمین مالی را انجام می‌دهد و اقدام به اعطای تسهیلات می‌نماید. منابع این تسهیلات از محل منابع سپرده‌گذاران تأمین می‌شود. بانک اسلامی فعالیت خود را با دریافت مجوز از بانک مرکزی آغاز می‌کند و در چارچوب مجوزش در حوزه تأمین مالی فعالیت می‌نماید.

۴-۲-۳. گیرندگان تسهیلات

گیرندگان تسهیلات فعالان اقتصادی حقیقی یا حقوقی هستند که تسهیلات بانکی را جهت انجام پروژه‌های اقتصادی در بنگاه خود، از بانک دریافت می‌کنند.

۴-۲-۴. بانک مرکزی (تنظیم‌گر نظام تأمین مالی اسلامی)

سیستم طراحی شده یک سیستم خودکار[1] نیست بلکه نیازمند کنترل و مدیریت است که این وظیفه بر عهده تنظیم‌گر[2] سیستم قرار دارد. تنظیم‌گر نظام تأمین مالی اسلامی نهادی است که وظیفه وضع قواعد و تعیین چارچوب فعالیت اجزای سیستم را بر عهده دارد و با صدور مجوز فعالیت، اجزای سیستم را مشخص نموده و بر چگونگی عملکرد آن‌ها نظارت می‌کند.

۴-۲-۵. نهادهای نظارتی

نهادهای نظارتی وظیفه نظارت بر عملکرد اجزای سیستم را بر عهده دارند. هرچند رویکرد کلی سیستم این است که با جهت‌دهی انگیزه‌های اجزا، تا حد امکان زمینه بروز تخلفات کاسته شود اما در هر صورت باز هم نیاز به مقام ناظر خواهد بود.

---

1. Automatic System
2. Regulator

www.SID.ir

Archive of SID

این نظارت به صورت کلی دارای سه مرتبه است. مرتبه اول آن نظارت قضایی است که بر عهده قوه قضاییه می‌باشد و توسط قضات آشنا با موضوع انجام می‌گیرد و در صورت کشف تخلف منجر به صدور احکام کیفری خواهد شد. مرتبه دوم نظارت اداری است که ناظر به صحت انجام عملیات بانکی است. مرتبه سوم نیز نظارت عملیاتی است که به اجرای صحیح پروژه‌ها مربوط می‌شود. مراتب دوم و سوم نظارت در ابتدا بر عهده نهاد تنظیم‌گر است که این نهاد برخی از این وظایف را خود انجام می‌دهد و برخی دیگر را به نهادهای دیگری می‌سپارد. به طور معمول تنظیم‌گر نظارت مرتبه دوم را خود متکفل می‌شود و بر عملکرد بانک‌ها نظارت می‌نماید. نظارت مرتبه سوم برون‌سپاری می‌شود و نهادهایی با عنوان «مؤسسات نظارت عملیاتی» وظیفه نظارت بر پیشرفت پروژه‌ها را بر عهده می‌گیرند.

۴-۲-۶. تسهیل‌گران سیستمی

همان‌گونه که اشاره شد، سیستم شامل اجزای به هم مرتبط است که در راستای هدف سیستم عمل می‌کنند. ممکن است ارتباط میان برخی از اجزای سیستم دچار اختلال شود و در نتیجه عملکرد سیستم مختل شود. از تسهیل‌گران سیستمی می‌توان جهت رفع اختلال ارتباط میان اجزای سیستم استفاده نمود. در شرایط کنونی نظام بانکی در اجرای قرارداد مشارکت ارتباط میان دو جزو سیستم یعنی بانک و گیرنده تسهیلات دچار اختلال شده است که این اختلال به دلیل وجود اطلاعات نامتقارن است. تسهیل‌گران سیستمی از طریق جهت‌دهی انگیزه‌ها و نیز ایجاد شفافیت به شرحی که در ادامه خواهد آمد، به رفع این اختلال کمک می‌کنند.

سیستم طراحی شده در این تحقیق شامل چهار دسته تسهیل‌گران سیستمی است؛ مؤسسات رتبه‌بندی، صندوق‌های سرمایه‌گذاری پروژه، تعاونی‌ها و بیمه‌گرها که در ادامه به صورت مختصر معرفی می‌شوند.

www.SID.ir

Archive of SID

۴-۲-۶-۱. مؤسسات رتبه‌بندی

این مؤسسات توسط بانک مرکزی ایجاد می‌شوند و وظیفه ایجاد شفافیت جهت‌دهی انگیزه‌ها را بر عهده دارند. چارچوب عملکردی این مؤسسات به این صورت است که بر اساس معیارهای تعیین شده از سوی بانک مرکزی، در سه گروه پروژه‌ها، بانک‌ها و بنگاه‌ها (فعالین اقتصادی) در بازه‌های زمانی مشخص رتبه‌بندی انجام می‌دهد و این رتبه‌بندی‌ها ملاک فعالیت این سه گروه خواهد بود. در ادامه توضیحاتی بیشتری در این زمینه ارائه می‌گردد.

الف. رتبه‌بندی پروژه‌ها

مؤسسات رتبه‌بندی به پروژه‌های معرفی شده توسط فعالین اقتصادی حقیقی یا حقوقی (دولتی یا خصوصی) بر اساس سطح ریسک و بازده انتظاری آن‌ها امتیازاتی می‌دهند و پروژه‌ها بر این مبنا اعتبارسنجی شده و رتبه‌بندی می‌شوند. پروژه‌هایی رتبه و امتیاز بالاتری دارند که بازدهی انتظاری آن‌ها بالاتر و ریسک نسبی‌شان پایین‌تر از سایرین است. چنین پروژه‌هایی برای فعالین اقتصادی به لحاظ کسب سود مطلوب‌تر و برای سرمایه‌گذاری جذاب تر هستند.[۱۸]

ب. رتبه‌بندی بانک‌ها

معیارهای رتبه‌بندی بانک‌ها ناظر به عملکرد آن‌ها در پروژه‌های تأمین مالی شده از طریق قرارداد مشارکت است و هرچه موفق‌تر عمل کنند، امتیاز بیشتری دریافت خواهند نمود. کسب رتبه بالاتر برای بانک‌ها بسیار حائز اهمیت است؛ در صورتی که امتیاز و رتبه آن‌ها از حدی که بانک مرکزی تعیین می‌کند کمتر شود، اجازه ادامه فعالیت در زمینه اعطای تسهیلات مشارکتی را نخواهند یافت. هم‌چنین هرچه بانک رتبه بالاتری داشته باشد از مزیت‌هایی که بانک مرکزی ارائه می‌دهد بیشتر بهره‌مند خواهند شد. از جمله این مزیت‌ها می‌توان به امکان حضور بانک در پروژه‌های دارای رتبه بالاتر و یا امکان ارائه سایر خدمات بانکی اشاره نمود. توضیح اینکه بانک مرکزی تنها به بانک‌هایی اجازه حضور در پروژه‌های دارای رتبه بالاتر را می‌دهد، که آن بانک خود نیز رتبه بالایی داشته باشد. به همین جهت

www.SID.ir

Archive of SID

بانک‌های دارای رتبه بالا با حضور در پروژه‌های بهتر می‌توانند سپرده بیشتری جذب کنند و میزان حق‌الوکاله‌ی آن‌ها هم که نسبتی از بازدهی پروژه است، بیشتر خواهد بود. هم‌چنین بانک مرکزی اجازه فعالیت در زمینه ارائه سایر خدمات بانکی هم‌چون دریافت و پرداخت، صدور ضمانتنامه و ... که بانک در ازای انجام آن‌ها کارمزد دریافت می‌کند را تنها به بانک‌هایی می‌دهد که رتبه اعتباری آن‌ها از حد مشخصی بالاتر باشد.

ج. رتبه‌بندی فعالین اقتصادی

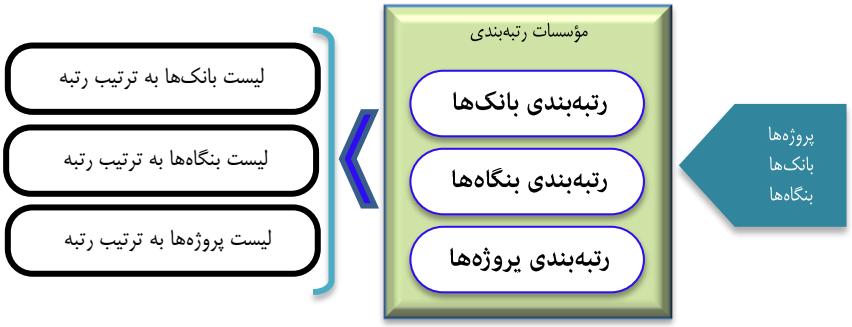
فعالین اقتصادی که متقاضی دریافت تسهیلات هستند بر اساس امتیازاتی که توسط مؤسسات رتبه‌بندی به آن‌ها داده می‌شود اعتبارسنجی و رتبه‌بندی می‌شوند. به این صورت که همه افراد و تعاونی‌ها در ابتدا و قبل از آغاز فعالیت اقتصادی متناسب با تجربه و تخصص‌شان یک امتیاز کف دارند و با ورود به فعالیت اقتصادی مبتنی بر دستورالعملی که بانک مرکزی تعیین می‌کند، بر اساس موفقیت یا عدم موفقیت پروژه نسبت به بازده پیش‌بینی شده در ابتدای قرارداد و میزان موفقیت یا شکست (کم یا زیاد بودن رقم بازده مثبت یا منفی) و نیز متناسب با حجم پروژه امتیازات مثبت و منفی به آن‌ها داده می‌شود. در صورتی که یک فرد یا تعاونی پروژه‌ای را آغاز کند و پروژه شکست بخورد و فرد یا تعاونی دیگری آن پروژه را با موفقیت انجام دهد فرد یا تعاونی دوم امتیاز مثبت مضاعف و فرد یا تعاونی اول امتیاز منفی مضاعف دریافت خواهد نمود. ثمره رتبه‌بندی فعالین اقتصادی و تعاونی‌ها این است که رتبه آن‌ها نشان‌دهنده میزان توانایی‌شان در انجام پروژه‌های اقتصادی است و بر اساس این اطلاعات مؤسسات تأمین مالی می‌توانند تسهیلات را به افرادی بدهند که از توانایی بیشتری در انجام پروژه برخوردارند و از این طریق احتمال موفقیت پروژه بالاتر خواهد رفت. از سوی دیگر خود فعالین و تعاونی‌ها نیز برای اینکه بتوانند جهت تأمین مالی پروژه‌های با رتبه بالاتر تسهیلات مشارکتی دریافت کنند، لازم است امتیاز و رتبه آن‌ها از حدی که بانک مرکزی تعیین می‌کند بیشتر باشد. هرچه فرد یا تعاونی امتیاز بالاتری داشته باشد اجازه خواهد یافت برای پروژه‌های بزرگ‌تر و بهتر اقدام به دریافت تسهیلات مشارکتی نماید.

www.SID.ir

Archive of SID

هم‌چنین اگر امتیاز یک فرد یا تعاونی از یک سطح حداقلی پایین‌تر بیاید، امکان دریافت تسهیلات مشارکتی را نخواهد داشت. شکل ۱ بیانگر عملکرد مؤسسات رتبه‌بندی است.

شکل ۱. عملکرد مؤسسات رتبه‌بندی

۴-۲-۶-۲. بیمه‌گرها

شرکت‌های بیمه‌گر (که ممکن است دولتی یا خصوصی باشند) در ازای دریافت حق بیمه، تمام یا قسمتی از پروژه‌ها و نیز سپرده‌ها را بیمه می‌کنند.

۴-۳. روابط بین اجزای سیستم

بستر حقوقی رابطه بین سپرده‌گذار، بانک و بنگاه قرارداد وکالت و قرارداد مشارکت است. به این صورت که بانک وکیل، سپرده‌گذار موکل و موضوع وکالت سرمایه‌گذاری سپرده‌ها در پروژه‌های متقاضی تسهیلات در قالب قرارداد مشارکت است. بانک سپرده‌ها را در قالب قرارداد وکالت عام[۱۹] جذب می‌کند. اما علاوه بر ارتباط حقوقی مذکور، بانک، سپرده‌گذار و بنگاه با یکدیگر و با سایر اجزای سیستم روابطی دارند که این روابط بر اساس ضوابط و قواعد وضع شده از سوی بانک مرکزی مشخص می‌گردد. مبنای تعریف این روابط، رویکرد انگیزشی است. در این مدل اصل بر این است که جهت تحقق هدف سیستم، انگیزه‌های عوامل در راستای هدف جهت‌دهی شوند نه اینکه هدف به صورت دستورات قاهرانه و با رویکرد «بالا به پایین» به عوامل سیستم اعلام و تحمیل شود که در این صورت عوامل جهت تأمین منفعت شخصی بیشتر به دنبال دور زدن و تخطی از دستورات

www.SID.ir

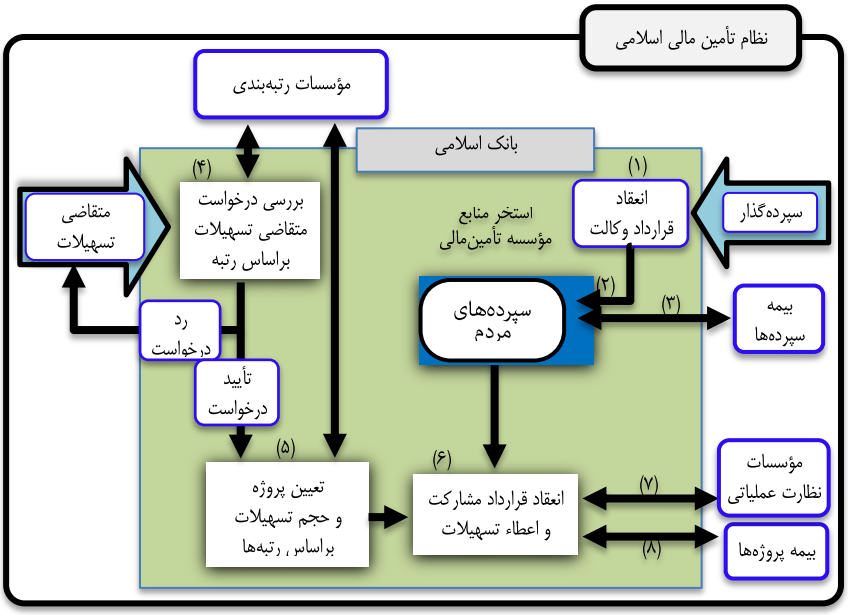
Archive of SID

خواهند بود تا اینکه بخواهند قواعد را اجرا نمایند. البته حتماً نیاز است که در برخی موارد از ابزارهای تنبیهی و جریمه استفاده شود و همه قواعد سیستم در بستر انگیزشی اجرا نخواهد شد. این موضوع در مواردی که تعارض منافع شدید وجود دارد، پررنگ‌تر است. اما در این سیستم تا جایی که امکان استفاده از ابزارهای انگیزشی وجود دارد، از رویکرد دستوری استفاده نمی‌گردد. جزییات روابط اجزای سیستم در قسمت سازوکار عملکرد سیستم خواهد آمد.

۴-۴. ساز و کار عملکرد سیستم

سازوکار عملکرد سیستم اجرای قرارداد مشارکت در شکل‌های ۲ و ۳ نشان داده شده است.

شکل ۲. سازوکار اعطای تسهیلات در سیستم اجرای قرارداد مشارکت

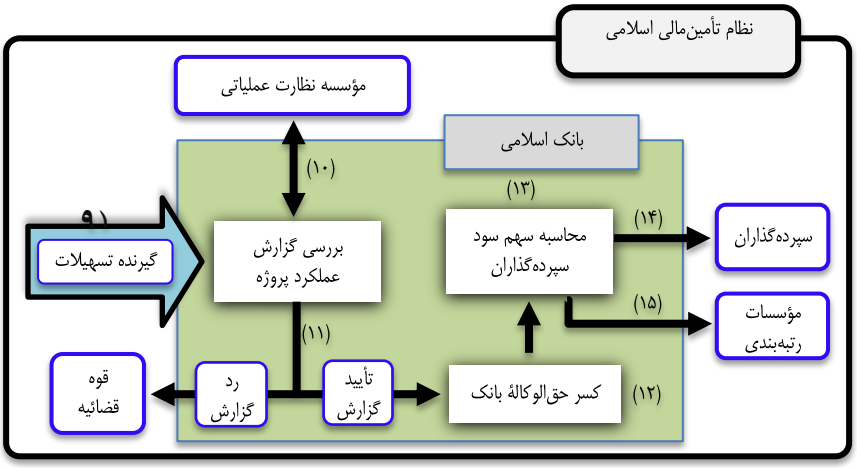
در شکل ۲ سازوکار اعطای تسهیلات نشان داده شده است. در ابتدای دوره بانک‌ها، پروژه‌ها و بنگاه‌ها توسط مؤسسات رتبه‌بندی بر اساس چارچوبی که ذکر شد، رتبه‌بندی می‌شوند. در گام شماره (۱) مردم (صاحبان منابع مازاد) منابع مالی خود را به بانک اسلامی می‌دهند قرارداد وکالت بین سپرده‌گذار و مؤسسه منعقد

www.SID.ir

Archive of SID

می‌گردد. در گام شماره (۲) بانک اسلامی سپرده‌های مردم را استخر می‌کند. در اینجا این امکان وجود دارد که اصل سپرده‌ها توسط بیمه‌گر بیمه شوند (گام شماره (۳)). بنگاه‌ها به عنوان متقاضیان تسهیلات مشارکتی بر اساس رتبه‌شان (که در قبل توسط مؤسسات رتبه‌بندی مشخص شده) به بانک مراجعه و درخواست دریافت تسهیلات برای پروژه مدّ نظرشان را ارائه می‌دهند. بانک در گام شماره (۴) بعد از انجام بررسی‌های کارشناسی درباره قبول یا رد تقاضای تسهیلات تصمیم می‌گیرد[۲۰] و در صورت تأیید، در گام شماره (۵) متناسب با رتبه متقاضی، پروژه‌ای را که طبق رتبه‌های اعلام شده از سوی مؤسسات رتبه‌بندی، طرفین مجاز به انعقاد قرارداد در آن‌ها هستند مشخص می‌کند و در گام شماره (۶) قرارداد مشارکت منعقد گردیده و مبلغ تسهیلات از محل استخر منابع بانک به متقاضی تسهیلات پرداخت می‌گردد. عملکرد گیرنده تسهیلات توسط مؤسسه نظارتی مورد نظارت قرار خواهد گرفت. در اینجا یکی از مؤسسات نظارت عملیاتی جهت انجام نظارت عملیاتی بر اجرای پروژه مشخص می‌گردد (گام شماره (۷)). هم‌چنین این امکان وجود دارد که پروژه‌ها در برابر خطرات احتمالی توسط بیمه‌گر بیمه شوند (گام شماره (۸)). اتمام فرایند نیز در شکل ۳ نشان داده شده است.

شکل ۳. سازوکار بازپرداخت تسهیلات در سیستم اجرای قرارداد مشارکت

www.SID.ir

Archive of SID

پس از پایان پروژه، گیرنده تسهیلات در گام شماره (۹) عملکرد پروژه را تسلیم بانک می‌کند و بازپرداخت تسهیلات انجام می‌گیرد. بانک جهت بررسی دقیق گزارش ارائه شده در گام شماره (۱۰) از مؤسسه نظارت عملیاتی نظرخواهی می‌کند و سپس در گام شماره (۱۱) راجع به تأیید یا عدم تأیید گزارش تصمیم‌گیری می‌کند. در صورتی که بانک اسلامی بر اساس نظر مؤسسه نظارت عملیاتی گزارش مربوطه را خلاف واقع ارزیابی کند و تشخیص دهد که گیرنده تسهیلات قطعا گزارش خلاف داده، ضمن محروم شدن آن فرد از دریافت تسهیلات در دوره‌های بعدی، جهت رسیدگی قضایی به تخلفات وی را به قوه قضاییه معرفی می‌کند. اما اگر صحت گزارش تأیید شود، در گام شماره (۱۲) حق‌الوکاله‌ی بانک بر اساس نرخی که در قرارداد تعیین شده مشخص می‌گردد و در گام شماره (۱۳) سهم سود سپرده‌گذاران مشخص می‌شود که بانک در گام شماره (۱۴) آن را به سپرده‌گذاران پرداخت می‌کند. هم‌چنین در گام شماره (۱۵) بانک گزارشی از عملکرد گیرنده تسهیلات در انجام پروژه به مؤسسات رتبه‌بندی ارائه می‌دهد تا در امتیازدهی و رتبه‌بندی برای دوره آتی ملاک قرار گیرد.

۴-۵.تحلیل نتایج مدل مفهومی

این مدل به جهت اینکه به موضوع محیط قرارداد توجه داشته و ضمن نگرش سیستمی به چارچوب اجرای قرارداد مشارکت، بر اساس سازوکارهای انگیزشی طراحی شده است، تا حد قابل توجهی به رفع مشکلات موجود بر سر راه اجرای صحیح قرارداد مشارکت کمک می‌کند. اثرات این مدل بر اجرای صحیح قرارداد مشارکت به صورت کلی دو قسمت است. قسمت اول اثری است که در زمینه ریسک شکست پروژه و ضرر سپرده‌گذاران و بانک در اثر کم‌کاری بنگاه دارد. در این مدل از یک سو با توجه به رتبه‌بندی بنگاه‌های اقتصادی بر اساس عملکردشان در انجام پروژه‌ها و تأثیر رتبه آن‌ها در منافع آینده‌شان، بنگاه‌ها به صورت معمول تمام تلاش خود را برای موفقیت پروژه به کار خواهند گرفت و کم‌کاری نخواهند کرد. از سوی دیگر به دلیل رتبه‌بندی پروژه‌ها بر اساس بازدهی انتظاری و ریسک نسبی، پروژه‌هایی که احتمال موفقیت آن‌ها از حد مشخصی بالاتر است موضوع

www.SID.ir

Archive of SID

قرارداد مشارکت قرار خواهند گرفت. از سوی دیگر وجود مؤسسات بیمه سپرده‌ها و پروژه‌ها بدون آسیب زدن به ماهیت قرارداد مشارکت ریسک ناشی از شکست احتمالی پروژه را تا حدی پوشش می‌دهد. قسمت دوم اثر این مدل بر اجرای صحیح قرارداد مشارکت نیز اثری است که با ایجاد حافظه سیستم از طریق ارزیابی عملکرد عوامل و رتبه‌بندی و ثبت آن‌ها در سیستم اطلاعاتی نظام بانکی و گره خوردن منافع آتی این عوامل به عملکرد گذشته‌شان بر مسأله مخاطره اخلاقی در قرارداد مشارکت می‌گذارد و تا حدود قابل ملاحظه‌ای مشکل مخاطره اخلاقی را از بین می‌برد.

هر دو دسته اثرات فوق‌الذکر قابلیت بررسی از طریق مدلسازی ریاضی را دارند. در این مقاله اثر اول این مدل مفهومی را با استفاده از مدلسازی قرارداد مشارکت در قالب نظریه بازی‌ها بررسی خواهیم کرد و مدل‌سازی برای بررسی اثر دوم مدل (رفع مشکل مخاطره اخلاقی) در تحقیق دیگری انجام خواهد شد.

به این منظور در ادامه تحقیق با طراحی یک مدل نظریه بازی، سازوکار اجرای قرارداد مشارکت در قالب نظریه بازی‌ها مدل‌سازی می‌شود و با استفاده از نتایج این مدل، اثربخشی مدل مفهومی ارائه شده در این تحقیق به صورت دقیق‌تر بررسی خواهد گردید.

۵. مدل‌سازی قرارداد مشارکت در قالب نظریه بازی‌ها

در این قسمت برای بررسی نتایج مدل مفهومی، یک مدل نظریه بازی جهت مدل‌سازی سازوکار اجرای قرارداد مشارکت طراحی می‌کنیم.

۵-۱. معرفی مدل

این مدل در چارچوب یک اقتصاد فرضی طراحی شده که شامل بانک مرکزی، یک بانک، تعدادی سپرده‌گذار و یک بنگاه (فعال اقتصادی) است. سپرده‌گذاران علاوه بر بانک مورد مطالعه در مدل، گزینه‌های دیگری نیز برای سرمایه‌گذاری دارند (مانند بازار سرمایه و ...). نرخ سود تعادلی ثابتی که سپرده‌گذاران از سرمایه‌گذاری در سایر گزینه‌ها به دست می‌آورند با λ نشان داده می‌شود. بانک مورد مطالعه منابع

www.SID.ir

Archive of SID

آن دسته از سپرده‌گذاران را که مایل به سرمایه‌گذاری در این بانک هستند، در قالب وکالت عام می‌گیرد و بنا به تشخیص خودش این منابع را در قالب قراردادهای مشارکتی (pls) و یا قراردادهای مبادله‌ای (npls) تسهیلات‌دهی می‌کند. این بانک در تسهیلات مبادله‌ای از بنگاه اقتصادی سودی با نرخ ثابت R دریافت نموده به سپرده‌ها سودی با نرخ ثابت r پرداخت می‌کند ($R > r \geq \lambda$). در تسهیلات مشارکتی نرخ سود سپرده‌ها و تسهیلات متناسب با بازدهی پروژه‌ها متغیر است. هر یک از سپرده‌گذاران می‌توانند تمام یا بخشی از منابع مازاد خود را در بانک سپرده‌گذاری کنند و مابقی را به سایر گزینه‌های سرمایه‌گذاری اختصاص دهد. سپرده‌گذاران بر اساس بازدهی سرمایه‌گذاری در بانک در هر دوره، در رابطه با سپرده سرمایه‌گذاری در دوره بعدی خود تصمیم‌گیری می‌کنند.

اگر کل منابع مازاد سپرده‌گذاران برابر D باشد، در مجموع کل سپرده‌گذاران به میزان d_1 در بانک ($0 \leq d_1 \leq D$) و به میزان d_2 در سایر گزینه‌ها ($0 \leq d_2 \leq D$) سرمایه‌گذاری می‌کند. نسبتی از منابع سپرده‌گذاران که در بانک سپرده‌گذاری می‌شود با α نشان داده می‌شود و به صورت زیر است:

$$d_1 = \alpha.D; \quad d_2 = (1-\alpha)D; \qquad d_1 + d_2 = D; \quad (0 \leq \alpha \leq 1)$$

پارامتر α و تابعی از سهم سود سپرده‌گذاران از بانک (که در ادامه معرفی می‌شود) و نیز میانگین درجه ریسک‌گریزی (θ) آن‌ها است و با سهم سود سپرده‌گذاران رابطه مستقیم و با درجه ریسک‌گریزی رابطه عکس دارد:

$$\alpha = f(\pi^D, \theta) \quad \delta\alpha/\delta\pi^D > 0; \ \delta\alpha/\delta\theta < 0 \qquad (۱)$$

α دو حالت می‌تواند داشته باشد. حالت اول زمانی است که سپرده‌گذاران در مجموع بیشتر منابع خود را در بانک سرمایه‌گذاری کنند و بخش کمتری از آن را به سایر گزینه‌های سرمایه‌گذاری اختصاص دهند که با α^H نمایش داده می‌شود و حالت دوم برعکس حالت اول است یعنی سپرده‌گذاران در مجموع بخش کوچک‌تر منابعشان را به بانک و بخش بزرگتر آن را به سایر گزینه‌ها می‌برند که با α^L نشان داده می‌شود:

$$\alpha = \begin{cases} \alpha^H & (\alpha > 0.5) \\ \alpha^L & (\alpha < 0.5) \end{cases} \qquad (۲)$$

www.SID.ir

Archive of SID

سود حاصل از پروژه نسبتی از تسهیلات بانکی (معادل حجم سپرده‌ها) خواهد بود و دو مقدار دارد که در صورت موفقیت پروژه برابر π^H و در صورت عدم موفقیت آن برابر π^L خواهد بود و π^H به مقدار کافی بزرگتر از π^L است ($\pi^H > \pi^L$). نرخ سود پروژه در حالت موفقیت پروژه با β^H و در حالت عدم موفقیت آن با β^L نشان داده می‌شود.

$$\pi = \begin{cases} \pi^H = \beta^H.\alpha.D & \text{موفقیت پروژه} \\ \pi^L = \beta^L.\alpha.D & \text{عدم‌موفقیت پروژه} \end{cases} \qquad (۳)$$

احتمال موفقیت پروژه نیز تابعی از میزان تلاش بنگاه است ($Pr=f(e)$). برای میزان تلاش بنگاه نیز دو مقدار صفر (عدم تلاش) و یک (انجام تلاش) در نظر گرفته می‌شود که با e نشان داده می‌شود:

$$e = \begin{cases} ۱ & \text{انجام تلاش توسط بنگاه} \\ ۰ & \text{عدم‌تلاش توسط بنگاه} \end{cases} \qquad (۴)$$

انجام تلاش برای بنگاه هزینه‌ای معادل C خواهد داشت اما اگر بنگاه تلاش نکند چنین هزینه‌ای را پرداخت نخواهد کرد. رابطه احتمال موفقیت پروژه با تلاش بنگاه نیز به این صورت است که اگر بنگاه در انجام پروژه تلاش کند احتمال موفقیت پروژه بالا خواهد بود و آن را با p نشان می‌دهیم و اگر تلاش نکند احتمال موفقیت پایین خواهد بود و با q نشان داده می‌شود:

$$\text{If } e=1 \rightarrow Pr = f(1)=p \ \& \ \text{if } e=0 \rightarrow Pr = f(0)=q. \quad (p>q) \qquad (۵)$$

طبق معمول احتمال شکست پروژه در حالت انجام تلاش و عدم انجام تلاش به ترتیب برابر (a1-p) و (a1-q) خواهد بود.

به این ترتیب سود انتظاری پروژه در صورت انجام تلاش (e=1) و یا عدم انجام تلاش (e=0) توسط بنگاه به صورت زیر خواهد بود:

$$E\pi = \begin{cases} E\pi_1 = p\,\pi^H + (1-p)\,\pi^L = [p.\beta^H + (1-p)\,\beta^L]\,\alpha.D & (e=1) \\ E\pi_0 = q\,\pi^H + (1-q)\,\pi^L = [q.\beta^H + (1-q)\,\beta^L]\,\alpha.D & (e=0) \end{cases} \qquad (۶)$$

پس از انجام پروژه نوبت به تقسیم سود آن می‌رسد که بین بانک، سپرده‌گذار و بنگاه تقسیم می‌شود که اندازه سهم هریک از آن‌ها بستگی به نوع تسهیلات دارد.

www.SID.ir

Archive of SID

اگر بنگاه برای پروژه خود تسهیلات مشارکتی گرفته باشد، سود پروژه به نسبتی که در قراردادها مشخص شده تقسیم خواهد شد که در این صورت میزان سهم سود بانک، سپرده‌گذاران و بنگاه به ترتیب با π^{B}_{pls}، π^{D}_{pls} و π^{F}_{pls} و نسبت سهم سود آن‌ها به ترتیب با w_B، w_D و w_F نشان داده می‌شود و به صورت زیر هستند:

$$\pi^{B}_{pls}=w_B.E\pi;\quad \pi^{D}_{pls}=w_D.E\pi;\quad \pi^{F}_{pls}=w_F.E\pi;\qquad (w_B + w_D + w_F =1) \quad (۷)$$

در صورتی هم که بانک به بنگاه تسهیلات مبادله‌ای داده باشد، سهم بانک و سپرده‌گذاران میزان ثابتی خواهد بود اما سهم بنگاه بستگی به بازدهی پروژه ($E\pi$) دارد. در این حالت سهم سود بانک، سپرده‌گذاران و بنگاه به ترتیب با π^{B}_{npls}، π^{D}_{npls} و π^{F}_{npls} نشان داده می‌شود و به صورت زیر است:

$$\pi^{B}_{npls}=(R-r)\,\alpha.D \qquad (۸)$$
$$\pi^{D}_{npls}=r.\alpha.D$$
$$\pi^{F}_{npls}= E\pi - R.\alpha.D$$

۵-۲. چارچوب بازی

این بازی سه بازیگر دارد که عبارت هستند از: بانک، سپرده‌گذار و بنگاه. هریک از این بازیگران دو استراتژی دارند که در ادامه ضمن معرفی استراتژی‌ها، ماتریس عواید[1] بازی ترسیم شده و پس از بررسی تعادل بازی، نتایج آن تحلیل خواهد شد.

۵-۲-۱. استراتژی‌های بازیگران

دو استراتژی بنگاه این است که در انجام پروژه تلاش بکند یا نکند؛ استراتژی‌های بانک این است که تسهیلات مشارکتی بدهد یا مبادله‌ای و دو استراتژی سپرده‌گذاران نیز این است که اکثر منابع خود را به بانک بیاورند یا اکثر آن را به سایر گزینه‌های سرمایه‌گذاری اختصاص دهند. مجموعه استراتژی‌های این سه بازیگر به ترتیب به صورت زیر است:

$$S_F=\{e=1\,,\,e=0\}\;;\; S_B=\{pls\,,\,npls\}\;;\; S_D=\{\alpha^{H}\,,\,\alpha^{L}\}$$

1. Pay-off Matrix

www.SID.ir

Archive of SID

۵-۲-۲. ماتریس عواید

زمانی که سه بازیگر در بازی هستند، برای نمایش ماتریس عواید در فرم استراتژیک[1] بازی، به یک ماتریس سه بعدی نیاز است. با توجه به اینکه در صفحه دوبعدی امکان ترسیم ماتریس سه بعدی وجود ندارد، ماتریس عواید این بازی در قالب دو ماتریس دو بعدی نمایش داده می‌شود. (Rapoport, 1970, pp: 71-73) ماتریس اول (جدول ۲) نشان‌دهنده استراتژی‌های بانک و سپرده‌گذار در حالتی است که بنگاه استراتژی انجام تلاش (e=1) را انتخاب کند و ماتریس دوم (جدول ۳) برای زمانی است که بنگاه استراتژی عدم تلاش (e=0) را اتخاذ نماید. در هردو جدول بازیگر سطر بانک و بازیگر ستون سپرده‌گذار است و در درایه‌های ماتریس به ترتیب عایدی بانک، سپرده‌گذار و بنگاه نوشته شده است. عایدی بانک در هر حالت سهمی است که از سود پروژه به دست می‌آورد. عایدی بنگاه نیز برابر سهم وی از سود پروژه در هریک از حالت‌هاست با این تفاوت که اگر بنگاه تلاش کند هزینه‌ای معادل C را متحمل خواهد شد اما اگر تلاش نکند چنین هزینه‌ای نخواهد داشت. عایدی سپرده‌گذار علاوه بر سهمی که در هر حالت از پروژه دارد، عایدی حاصل از سرمایه‌گذاری در سایر گزینه‌ها را نیز شامل می‌شود.

جدول ۲.

زمانی که بنگاه e=1 بازی کند		سپرده‌گذار	
		α^H	α^L
بانک	Pls	$w_B [p.\beta^H+(1-p)\beta^L]\alpha^H.D$ $w_D [p.\beta^H+(1-p)\beta^L]\alpha^H.D + \lambda(1-\alpha^H)D$ $w_F [p.\beta^H+(1-p)\beta^L]\alpha^H.D - C$	$w_B [p.\beta^H+(1-p)\beta^L]\alpha^L.D$ $w_D [p.\beta^H+(1-p)\beta^L]\alpha^L.D + \lambda(1-\alpha^L)D$ $w_F [p.\beta^H+(1-p)\beta^L]\alpha^L.D - C$
	npls	$(R-r)\alpha^H.D$ $r.\alpha^H.D + \lambda(1-\alpha^H)D$ $[p.\beta^H+(1-p)\beta^L]\alpha^H.D - R.\alpha^H.D - C$	$(R-r)\alpha^L.D$ $r.\alpha^L.D + \lambda(1-\alpha^L)D$ $[p.\beta^H+(1-p)\beta^L]\alpha^L.D - R.\alpha^L.D - C$

1. Strategic Form

www.SID.ir

Archive of SID

جدول ۳.

زمانی که بنگاه e=0 بازی کند		سپرده‌گذار α^H	سپرده‌گذار α^L
بانک	Pls	$w_B\,[q.\beta^H+(1-q)\,\beta^L]\,\alpha^H.D$ $w_D\,[q.\beta^H+(1-q)\,\beta^L]\,\alpha^H.D+\lambda\,(1-\alpha^H)\,D$ $w_F\,[q.\beta^H+(1-q)\,\beta^L]\,\alpha^H.D$	$w_B\,[q.\beta^H+(1-q)\,\beta^L]\,\alpha^L.D$ $w_D\,[q.\beta^H+(1-q)\,\beta^L]\,\alpha^L.D+\lambda\,(1-\alpha^L)\,D$ $w_F\,[q.\beta^H+(1-q)\,\beta^L]\,\alpha^L.D$
	Npls	$(R-r)\,\alpha^H.D$ $r.\,\alpha^H.D+\lambda\,(1-\alpha^H)\,D$ $[q.\beta^H+(1-q)\,\beta^L]\,\alpha^H.D-R.\alpha^H.D$	$(R-r)\,\alpha^L.D$ $r.\,\alpha^L.D+\lambda\,(1-\alpha^L)\,D$ $[q.\beta^H+(1-q)\,\beta^L]\,\alpha^L.D-R.\alpha^L.D$

۶. بررسی اثربخشی مدل مفهومی پیشنهادی بر اساس نتایج مدل نظریه بازی‌ها

پس از مدل‌سازی قرارداد مشارکت در نظام بانکی نوبت به بررسی چگونگی اثرگذاری مدل مفهومی ارائه شده در این تحقیق بر اجرای صحیح قرارداد مشارکت می‌رسد.

گزاره: تسهیل‌گران سیستمی معرفی شده در قالب مدل مفهومی پیشنهادی (شامل مؤسسات رتبه‌بندی و مؤسسات بیمه که از مؤلفه‌های محیط قرارداد هستند)، زمینه را برای اجرای صحیح قرارداد مشارکت فراهم نموده و باعث می‌شوند تعادل سیستم در اجرای صحیح قرارداد مشارکت باشد.

جهت اثبات این گزاره لازم است ابتدا تعادل مدل نظریه بازی‌ها بررسی شده و سپس چگونگی اثرگذاری تسهیل‌گران سیستمی مدل مفهومی بر این تعادل بررسی گردد. تعادل نش در این بازی از روش بهترین پاسخ[1] قابل محاسبه است اما از آنجایی که اندازه عواید بازیگران در حالات مختلف بستگی به میزان پارامترهای مدل دارد، تعادل نش نیز وابسته به میزان پارامترها خواهد بود. با توجه به فروض مدل، بهترین حالت اجرای صحیح قرارداد مشارکت زمانی خواهد بود که بانک استراتژی pls، سپرده‌گذار استراتژی α^H و بنگاه نیز استراتژی e=1 را اتخاذ نماید. حال بررسی می‌کنیم که این پروفایل استراتژی[2] یعنی $(pls, \alpha^H, e=1)$ در چه شرایطی تعادل نش بازی خواهد بود.

1. Best Response
2. Strategy Profile

www.SID.ir

Archive of SID

مطابق روش «بهترین پاسخ» زمانی تعادل نش در این حالت خواهد بود که:

– اگر بنگاه استراتژی e=1 و سپرده‌گذار استراتژی α^H را انتخاب نمایند، بانک استراتژی pls را انتخاب نماید و بانک در صورتی این استراتژی را اتخاذ خواهد نمود که نامعادله زیر برقرار باشد:

$$w_B [p.\beta^H+(1-p) \beta^L] \alpha^H.D \geq (R-r) \alpha^H.D$$

– اگر بنگاه استراتژی e=1 و بانک استراتژی pls را انتخاب نمایند، سپرده‌گذار استراتژی α^H را انتخاب نماید و سپرده‌گذار در صورتی این استراتژی را اتخاذ خواهد نمود که نامعادله زیر برقرار باشد:

$$w_D [p.\beta^H+(1-p) \beta^L] \alpha^H.D + \lambda (1-\alpha^H) D \geq w_D [p.\beta^H+(1-p) \beta^L] \alpha^L.D + \lambda (1-\alpha^L) D$$

– اگر بانک استراتژی pls و سپرده‌گذار استراتژی α^H را انتخاب نمایند، بنگاه استراتژی e=1 را انتخاب نماید و بنگاه در صورتی این استراتژی را اتخاذ خواهد نمود که نامعادله زیر برقرار باشد:

$$w_F [p.\beta^H+(1-p) \beta^L] \alpha^H.D - C \geq w_F [q.\beta^H+(1-q) \beta^L] \alpha^H.D$$

با خلاصه کردن این سه مورد به نامعادلات زیر می‌رسیم:

$$w_B [p.\beta^H+(1-p) \beta^L] \geq R-r \qquad (۹)$$

$$w_D [p.\beta^H+(1-p) \beta^L] \geq \lambda \qquad (۱۰)$$

$$w_F \alpha^H.D [(p- q)(\beta^H- \beta^L)] \geq C \qquad (۱۱)$$

یعنی در صورت برقراری این سه نامعادله تعادل نش بازی به گونه‌ای شکل می‌گیرد که طی آن قرارداد مشارکت به صورت صحیح اجرا شود. در ادامه بررسی می‌کنیم که تسهیل‌گران سیستمی معرفی شده در مدل مفهومی پیشنهادی چگونه بر برقراری این نامعادلات و شکل‌گیری تعادل نش بازی در پروفایل استراتژی $(pls, \alpha^H, e=1)$ اثر می‌گذارند.

نامعادله «۹» بیان می‌دارد که سهم بانک از نرخ بازده انتظاری پروژه در حالت قرارداد مشارکتی باید بیشتر از سهم بانک از نرخ سود تسهیلات مبادله‌ای باشد. پارامترهای R، r و w_B مقادیر ثابتی دارند که توسط بانک مرکزی و بر اساس شرایط اقتصادی تعیین می‌شوند و به نوع پروژه بستگی ندارد. بنابراین برای

www.SID.ir

Archive of SID

برقراری این نامعادله باید نرخ بازدهی پروژه‌ها (β) تا حد امکان بالاتر و احتمال موفقیت پروژه‌ها (p) تا حد امکان بیشتر باشد.

نامعادله «۱۰» بیان می‌دارد که سهم سپرده‌گذار از نرخ بازده انتظاری پروژه در حالت قرارداد مشارکتی باید بیشتر از نرخ سود گزینه‌های جایگزین بانک برای سرمایه‌گذاری باشد. پارامترهای λ و w_D نیز مقادیر ثابتی دارند که توسط بانک مرکزی و یا مسئولین اقتصادی مرتبط با گزینه‌های جایگزین بانک برای سرمایه‌گذاری و براساس شرایط اقتصادی تعیین می‌شوند و به نوع پروژه بستگی ندارد. بنابراین برای برقراری این نامعادله نیز به نرخ بازدهی پروژه‌ها (β) و احتمال موفقیت پروژه‌ها (p) بستگی دارد که باید تا حد امکان زیاد باشد.

نامعادله «۱۱» نیز بیان می‌دارد که هزینه انجام تلاش برای بنگاه باید از مقدار مشخصی (که در سمت چپ نامعادله است) کم‌تر باشد. با عنایت ثابت بودن و عدم وابستگی مقادیر پارامترهای C، D و w_F به نوع پروژه و اینکه دو پارامتر β^L و q به اندازه کافی کوچک هستند، برقراری این نامعادله نیز به نرخ بازدهی پروژه و احتمال موفقیت آن بستگی دارد.

مؤسسات رتبه‌بندی معرفی شده در مدل مفهومی پیشنهادی که از مؤلفه‌های محیط قرارداد هستند و به عنوان تسهیل‌گران سیستمی در این مدل عمل می‌کنند، بر اساس بررسی‌های علمی و عملیاتی به پروژه‌های اقتصادی امتیازدهی نموده و آن‌ها را برحسب میزان بازدهی انتظاری بالاتر و ریسک پایین‌تر را رتبه‌بندی می‌نمایند. با مشخص شدن سطح ریسک و بازدهی انتظاری پروژه‌ها توسط نهاد معتبری هم‌چون مؤسسات رتبه‌بندی (که از پشتوانه علمی – عملیاتی لازم برخوردار هستند)، بانک‌ها و بنگاه‌ها می‌توانند تا حد امکان سراغ پروژه‌های دارای رتبه بالاتر جهت انعقاد قرارداد مشارکت بروند. احتمال موفقیت این پروژه‌ها (p) نیز به دلیل ریسک نسبی کمترشان، بالاتر است و بازدهی انتظاری بالاتری هم دارند. به این ترتیب مشخص می‌شود که وجود مؤسسات رتبه‌بندی در مدل مفهومی به برقراری نامعادله‌های «۹»، «۱۰» و «۱۱» کمک می‌کند.

علاوه بر اثربخشی مؤلفه‌های محیط قرارداد مطرح شده در مدل مفهومی

www.SID.ir

Archive of SID

پیشنهادی بر عواید بازی (برقراری نامعادلات بالا)، این مؤلفه‌ها به صورت کلی نیز بر اتخاذ استراتژی‌های هم راستا با اجرای صحیح قرارداد مشارکت توسط بازیگران بازی تأثیرگذارند. به دلیل اینکه عملکرد بنگاه‌ها در پروژه‌ها توسط مؤسسات رتبه‌بندی ارزیابی شده و متناسب با میزان موفقیت‌شان به آن‌ها امتیاز داده شده و رتبه‌بندی می‌شوند و این امتیاز و رتبه در بهره‌مندی آن‌ها از تسهیلات بانکی در دوره آتی مؤثر خواهد بود، به طور معمول بنگاه‌ها ترجیح می‌دهند که پروژه‌هایشان موفق شود تا منافع بیشتری کسب نمایند. از همین‌رو به دلیل وجود مؤسسات رتبه‌بندی، بنگاه‌های اقتصادی به طور معمول مایل هستند استراتژی e=1 را اتخاذ نمایند. هم‌چنین وجود مؤسسات بیمه سپرده‌ها و پروژه‌ها از یک سو و وجود مزیت‌هایی برای بانک‌هایی که عملکرد موفقی در قرارداد مشارکت دارند در کنار معلوم بودن تقریبی پروژه‌های دارای بازدهی مناسب و ریسک معقول باعث می‌شود بانک‌ها رغبت بیشتری به اتخاذ استراتژی pls داشته و سپرده‌گذاران نیز مایل باشند با اتخاذ استراتژی α^H قسمت بیشتری از منابع خود را در بانک سرمایه‌گذاری نمایند.

جمع‌بندی

در این تحقیق معلوم شد که استفاده از قرارداد مشارکت در اقتصاد مزایای قابل توجهی از جمله افزایش سطح تولید و ظرفیت تولیدی، کاهش بیکاری، توزیع عادلانه درآمد و ثروت، کمک به توسعه اقتصاد دانش‌بنیان و ... دارد اما بنا به دلایلی تاکنون تجربه موفقی از اجرای صحیح این قرارداد در نظام بانکی وجود نداشته است. فلذا مدلی مفهومی معرفی شد که مبتنی بر نگرش سیستمی و با به کارگیری سازوکارهای انگیزشی و توجه به مؤلفه‌های محیط قرارداد طراحی شده است و کمک قابل توجهی به اجرای صحیح قرارداد مشارکت می‌نماید. جهت بررسی دقیق‌تر تأثیر این مدل مفهومی بر اجرای صحیح قرارداد مشارکت، این قرارداد در قالب نظریه بازی‌ها مدل‌سازی شد و معلوم گردید که وجود مؤلفه‌های محیط قرارداد در این مدل مفهومی باعث می‌شود که بازیگران استراتژی‌های خود را به گونه‌ای انتخاب نمایند که تعادل نش در حالت متناسب با شرایط اجرای

www.SID.ir

Archive of SID

صحیح قرارداد مشارکت محقق گردد.

نکته قابل ملاحظه این است که هرچند سیستم طراحی شده جزیی از نظام تأمین مالی اسلامی است و مطابق احکام شریعت می‌باشد اما عملکرد صحیح این سیستم متوقف بر عدم‌تخلف داوطلبانه افراد نیست؛ بلکه طراحی سازوکار آن به صورتی است که افراد نخواهند و نتوانند مرتکب تخلف شوند. یعنی سیستم مستقل از اینکه افراد قصد تخلف داشته باشند یا اینکه به صورت داوطلبانه از انجام تخلف خودداری نمایند، کار می‌کند و هدف سیستم محقق می‌شود. به بیان دیگر در سازوکار عملکردی این سیستم تفاوتی ندارد که مخاطب نظام تأمین مالی مسلمان باشد و رفتار اسلامی داشته باشد یا اینکه چنین نباشد.

اجرایی شدن مدل ارائه شده در این تحقیق نیازمند مقدماتی است که بسیاری از آن‌ها در حال حاضر در نظام بانکی کشور وجود ندارد و نظام بانکی کشور در حال حاضر ظرفیت اجرای این سازوکار را ندارد. برخی از اشکالات موجود نظام بانکی مربوط به عدم عملکرد سازوکارهای موجود است. به عنوان نمونه می‌توان به ضعف اهرم نظارتی بانک مرکزی بر شبکه بانکی اشاره نمود که زمینه را برای تخلفات آن‌ها به وجود آورده است. اما دسته دیگر از دلایل عدم امکان اجرای سازوکار پیشنهادی در شرایط کنونی نظام بانکی کشور به عدم وجود برخی نهادها و سازوکارهای فنی لازم برای اجرای این سازوکار است که لازم است بانک مرکزی نسبت به ایجاد آن‌ها اقدام نماید. به صورت عمده سه مورد از آن‌ها به عنوان توصیه‌های سیاستی این تحقیق ارائه می‌گردد:

اول. ایجاد یک شبکه جامع اطلاعاتی متمرکز و یکپارچه بانکی جهت طبقه‌بندی متمرکز اطلاعات مربوط به پروژه‌ها و دسترسی کل شبکه بانکی به آن.

دوم. طراحی و تأسیس مؤسسات رتبه‌بندی معرفی شده در این تحقیق و تنظیم قواعد و ضوابط مربوط فعالیت آن‌ها در نظام بانکی.

سوم. طراحی دستورالعمل‌های اجرایی و زیرساخت‌های فنی و حسابداری متناسب با آن جهت اجرای قرارداد مشارکت در نظام بانکی.

www.SID.ir

Archi

پی‌نوشت‌ها

۱. مصوب ۱۳۶۲/۶/۸ مجلس شورای اسلامی.

۲. متن ماده به این شرح است: "بانک‌ها می‌توانند، به منظور ایجاد تسهیلات لازم برای گسترش فعالیت بخش‌های مختلف تولیدی و بازرگانی و خدماتی قسمتی از سرمایه و یا منابع مورد نیاز این بخش‌ها را به صورت مشارکت تأمین نمایند."

۳. لازم به توضیح است که هرچند زمانی که قرارداد مشارکت بین دو نفر منعقد می‌شود، ممکن است شکست پروژه احتمال معناداری داشته باشد اما زمانی که تعداد قراردادهای مشارکت زیاد شود، مطابق قانون اعداد بزرگ (Law of Large Numbers) میانگین بازدهی قراردادها رقم مناسبی خواهد بود. قانون اعداد بزرگ بیان می‌دارد که اگر تعداد دفعات انجام یک آزمایش تصادفی زیاد شود، میانگین نتایج به مقدار انتظاری (امید ریاضی) آن نزدیک خواهد شد. یعنی وقتی تعداد قراردادهای مشارکتی در نظام تأمین مالی اسلامی تا حد قابل قبولی زیاد شود، در این صورت میانگین بازدهی این قراردادها به رقمی معادل بازدهی انتظاری (امید ریاضی) آن‌ها نزدیک خواهد شد. از آنجایی که به طور معمول قرارداد مشارکت در پروژه‌هایی منعقد می‌شود که بازدهی انتظاری مناسبی دارند، بنابراین می‌توان گفت که در تعداد بالا، میانگین بازدهی قراردادهای مشارکتی رقم مناسبی خواهد بود.

۴. وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا (آل‌عمران، آیه ۱۰۳)

۵. وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ (المائدة، آیه۲)

۶. به عنوان نمونه می‌توان به Siddiqi (2006)، Khan(1985) & Khan، Mirakhor(1987)، Ali(2001) و Bashir(2001) اشاره نمود.

۷. به عنوان نمونه می‌توان به طالبی و کیائی (۱۳۹۱) و یا Dar & Presley(2000) اشاره نمود.

۸. لازم به ذکر است که در صورتی که تضمین از سوی بانک یا گیرنده تسهیلات صورت گیرد موجب تغییر ماهیت قرارداد مشارکت خواهد شد اما اگر برخی شرکت‌های

www.SID.ir

Archive of SID

بیمه در اینجا حضور داشته باشند و با دریافت حق بیمه تمام یا بخشی از پروژه‌ها و یا سپردها را بیمه نمایند، چنین مشکلی پیش نخواهد آمد.

۹. لازم به توضیح است که مشکلاتی که برای انجام نظارت ذکر می‌شود نباید به عنوان دلیلی برای حذف قرارداد مشارکت تلقی گردد و عنوان شود که قرارداد مشارکت نیازمند نظارت است و به دلیل هزینه‌بر بودن نظارت، باید این نوع قرارداد را کنار گذاشت؛ زیرا کنار گذاشتن قرارداد مشارکت، هزینه‌های بزرگتری مانند بی‌عدالتی، بیکاری، تورم، رکود و ... برای اقتصاد خواهد داشت. بلکه هزینه‌بر بودن نظارت این دلالت را دارد که در اجرای قرارداد مشارکت تنها به نظارت صرف بسنده نشود بلکه به سازوکارهای انگیزشی نیز توجه شود و همه ظرفیت‌ها برای انجام صحیح قرارداد مشارکت به کار گرفته شوند.

۱۰. قوانین مرتبط با محیط قرارداد مشارکت دایره نسبتاً گسترده‌ای را شامل می‌شوند و اثر آن‌ها به دو صورت مستقیم و غیرمستقیم است. قوانینی که موضوع آن‌ها نظام بانکداری و به صورت ویژه قرارداد مشارکت است دارای اثر مستقیم و قوانینی که به تعیین جرایم و مجازات های مالی و به صورت کلی کاهش مفاسد اقتصادی می‌پردازند اثر غیرمستقیم دارند زیرا به طور طبیعی در جامعه‌ای که فساد گسترده وجود ندارد و به ندرت اتفاق می‌افتد، انگیزه تخلف به نسبت کمتر بوده و هزینه نظارت نیز کمتر خواهد بود.

۱۱. در سال ۱۳۹۲ آمار شش بانک ایران زمین، قرض الحسنه رسالت، خاورمیانه، بین‌المللی کیش، ایران و ونزوئلا و قوامین و چهار مؤسسه اعتباری صالحین، پیشگامان آتی، کوثر و عسکریه به آمارهای پولی و بانکی کشور اضافه شده است.

12. https://www.cbi.ir/category/2692.aspx

۱۳. این فرم شامل ۲۸ ماده و ۹ تبصره، در راستای اجرای تبصره ذیل ماده ۲۳ قانون «بهبود مستمر محیط کسب و کار» و در تاریخ ۹۲/۶/۲۶ به تصویب شورای پول و اعتبار رسیده و بر اساس ابلاغیه بانک مرکزی (به شماره ۹۲/۲۰۶۵۴۶ مورخ ۹۲/۷/۱۱) از تاریخ ۹۲/۹/۲ به بعد، تنظیم و انعقاد قرارداد مشارکت مدنی فقط در قالب این فرم ممکن است.

۱۴. این اشکال از سوی برخی از محققین مطرح شده و در تاریخ ۱۳۹۶/۳/۱۷ از سوی دیوان عدالت اداری به عنوان ادعای خلاف شرع بودن ماده ۱۱ فرم قرارداد مشارکت جهت کسب نظر به شورای نگهبان ارجاع شده است. شورای نگهبان نیز در نامه مورخ ۱۳۹۶/۶/۲۵ به شماره ۹۶/۱۰۲/۲۵۶۳ اعلام نموده که این موضوع خلاف شرع نیست.

۱۵. موضوع عدم شباهت قرارداد مشارکت بانکی با عقد مشارکت فقهی توسط تعدادی از محققین بررسی شده که به عنوان نمونه می‌توان به اقبال و همکاران (۱۳۸۷)، صمصامی و داودی (۱۳۸۹)، طالبی و کیایی (۱۳۹۱) و کریمی و مرادی (۱۳۹۴) اشاره نمود.

www.SID.ir

Archive of SID

۱۶. مطابق گزارش بانک مرکزی در سال ۹۶ سهم نظام بانکی از تأمین مالی اقتصاد کشور حدود ۸۰ درصد بوده است.

www.cbi.ir/showitem/17231.aspx

۱۷. در رابطه با مفهوم سیستم تعاریف زیادی صورت گرفته است. به عنوان نمونه ر.ک:
https://www.merriam-webster.com/dictionary/system

۱۸. لازم به توضیح است که معیار ریسک و بازدهی برای رتبه‌بندی پروژه‌ها از این جهت قرارداده شده که هدف فعالین اقتصادی از فعالیت اقتصادی کسب عایدی بیشتر است و آن‌ها جهت تصمیم‌گیری برای انجام پروژه، به عایدی آن توجه می‌کنند؛ این دو معیار نیز تعیین کننده عایدی پروژه برای مجری آن است. اما اهداف دیگری همچون اشتغال‌زایی، کمک به کاهش تورم و ... نیز وجود دارد که شاید برای فعالین خصوصی مهم نباشند اما برای دولت مهم هستند. بر این اساس جهت اجرا شدن پروژه‌هایی که به این اهداف کمک می‌کند دولت ورود کرده و با بیمه کردن پروژه باعث کاهش ریسک آن می‌شود و یا قسمتی از منابع لازم برای تسهیلات را تأمین می‌کند اما سهم سودش را به مجری طرح می‌بخشد و یا اینکه خرید محصولات پروژه را تضمین می‌کند که این کارها موجب افزایش بازدهی انتظاری پروژه خواهد شد. نتیجه این اقدامات یعنی کاهش ریسک این پروژه‌ها و افزایش بازدهی انتظاری آن‌ها این است که رتبه آن‌ها در رتبه‌بندی پروژه‌ها بالا خواهد رفت و فعالین اقتصادی به انجام آن‌ها تمایل پیدا خواهند کرد.

۱۹. منظور از وکالت عام این است که در قرارداد سپرده‌پذیری، سپرده‌گذاران این اختیار را به بانک می‌دهند که بنا به تشخیص خودش منابع آن‌ها را در قالب تسهیلات مشارکتی (با بازدهی متغیر) و یا تسهیلات مبادله‌ای (با بازدهی ثابت) به فعالین اقتصادی ارائه دهد.

۲۰. در صورتی که مؤسسه تأمین‌مالی اسلامی تقاضا را بپذیرد و پروژه انجام شود در چارچوب دستورالعملی که تنظیم‌گر تعیین می‌کند، بر اساس نسبت بازدهی نهایی پروژه به حدی از بازدهی که در ابتدای عقد قرارداد پیش‌بینی شده میزان موفقیت یا عدم موفقیت پروژه تعیین می‌گردد و بر همین اساس و نیز متناسب با حجم پروژه امتیازات مثبت و منفی به مؤسسات تأمین مالی اسلامی داده می‌شود. در صورتی که مؤسسه‌ای پروژه‌ای را رد کند و مؤسسه دیگری آن را بپذیرد و آن پروژه در انتها موفق شود، مؤسسه دوم متناسب با موفقیت پروژه امتیاز مثبت مضاعف می‌گیرد و مؤسسه اوّل نیز به همین نسبت امتیاز منفی مضاعف دریافت خواهد نمود.

www.SID.ir

Archive of SID

منابع

قرآن کریم

اقبال، منور؛ احمد، اوصاف و خان، طریق‌الله. ۱۳۸۷. *چالش‌های پیش روی بانکداری اسلامی*، ترجمه حسین میسمی و مسلم بمانپور، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق(ع) و بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

باریکلو، علیرضا، ۱۳۸۹، «وضعیت شرط ضمان سرمایه در حقوق اسلام»، *دوفصلنامه علمی پژوهشی فقه و حقوق اسلامی*، دوره اوّل، شماره اوّل (پاییز و زمستان)، صص ۱-۲۳.

بهاروندی، احمد و احمدی حاجی‌آبادی، سیدروح الله، ۱۳۹۰. «خطر اخلاقی و ارائه الگوی کاربردی کاهش آن در عقود مشارکتی»، *دوفصلنامه علمی-پژوهشی جستارهای اقتصادی*، دوره۹، شماره۱۷ (بهاروتابستان)، صص۵۹-۸۵.

توتونچیان، ایرج. ۱۳۷۹. پول و بانکداری اسلامی و مقایسه آن با نظام سرمایه‌داری، تهران: انتشارات توانگران.

تهرانی، مجتبی. ۱۳۸۰. *دروس معارف اسلامی*، تهران: مؤسسه پژوهشی فرهنگی مصابیح الهدی، جلسات مورخ ۱۳۸۰/۱/۷ و ۱۳۸۰/۱/۸.

حلّی، جمال‌الدین حسن بن یوسف. بی‌تا. *تذکره الفقهاء (ط القدیمه)*، تهران: المکتبه الرضویه لاحیاء الآثار الجعفریه.

صدر، سیدمحمدباقر، ۱۳۸۸، *بانک بدون ربا در اسلام*، ترجمه: سیدیحیی‌علوی، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).

صمصامی، حسین و داودی، پرویز، ۱۳۸۹. *به سوی حذف ربا از نظام بانکی؛ از نظریه تا عمل*، تهران: انتشارات دانایی و توانایی.

طالبی، محمد و کیایی، حسن، ۱۳۹۱، «ریشه‌یابی چالش‌های استفاده از عقود مشارکتی در نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران»، *دوفصلنامه علمی-پژوهشی تحقیقات مالی اسلامی*، دوره اوّل، شماره۲(بهاروتابستان)، صص ۵۵ -۹۳.

قحف، منذر. ۱۳۸۵. *مسائل کنونی پول، بانک و مشارکت در شرکت‌ها*، ترجمه: غلامرضا مصباحی‌مقدم، تهران: انتشارات دانشگاه امام‌صادق(ع).

قوامی، سیدحسن، ۱۳۹۰، رویکردی نوین در بانکداری اسلامی (انطباق نظریه بازی‌ها در

www.SID.ir

Archive of SID

عقود مشارکتی)، تهران: انتشارات دانشگاه امام‌صادق(ع).
کریمی، عباس و مرادی، یاسر، ۱۳۹۴. «سوءاستفاده از شروط قرارداهای مشارکت مدنی در بانکداری اسلامی و مطالعه تطبیقی با آموزه‌های دایرکتیو اتحادیه اروپا»، *فصلنامه مطالعات مالی و بانکداری اسلامی*، دوره اوّل، شماره اوّل (تابستان)، صص۳۹-۷۰.
مطهری، مرتضی، ۱۴۰۹ق، *مبانی اقتصاد اسلامی*، تهران: انتشارات حکمت.
موسوی خمینی، سیدروح‌الله. ۱۴۱۶ق. *تحریر الوسیله*، قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
نصرآبادی، داود و شعبانی، احمد، ۱۳۸۷، «چالش های بانک در اجرای قرارداد مشارکت در سود و زیان و راه‌کارهای آن»، *دو فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات اقتصاد اسلامی*، دوره اوّل، شماره اوّل (پاییز و زمستان)، صص۷۷-۱۱۲.
نظرپور، محمدنقی و خوش‌اخلاق، مهدی، ۱۳۹۲، «بررسی فقهی تضمین سرمایه در اوراق مشارکت»، *فصلنامه علمی-پژوهشی اقتصاد* اسلامی، دوره۱۳، شماره۵۰(زمستان)، صص۱۱۱-۱۳۰.
هادوی‌نیا، علی اصغر، ۱۳۸۶، فلسفه اقتصاد در پرتو جهان‌بینی قرآن کریم، قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
Ahmad, Ausaf 1995. "The Evolution of Islamic Banking", *Encyclopedia of Islamic Banking and Insurance*, London: Institute of Islamic Banking and Insurance,pp. 21-23.
Ali, Salman Syed 2001. "Social Norms and Trading Rule: The means to reduce Moral Hazard in Islamic Financial Contracts", Munawar Iqbal (ed), *Islamic Banking and Finance: Current Developments in Theory and Practice*, UK: The Islamic Foundation.
Bashir, Abdel Hameed 2001. "Limited Liability, Moral Hazard and Financial Constraints in Profit-Sharing Contract's", Munawar Iqbal (ed), *Islamic Banking and Finance: Current Developments in Theory and Practice*, UK: The Islamic Foundation.
Bedi, R.D. 1983. "*Theory, History and Practice of Co-operation"*, India: International Publishing House.
Bolton, Patrick & Dewatripont, Mathias 2005. "*Contract Theory"*, London: The MIT Press.
Carlsson, Bo; Staffan Jacobsson; Magnus Holmén & Annika Rickne 2002. "Innovation systems: analytical and methodological issues", *Research Policy 31*, Netherlands: Elsevier Science B.V.pp. 233-245.
Dar, Humayon A. and Presley, John R. 2000. "Lack of Profit and Loss Sharing

www.SID.ir

Archive of SID

in Islamic Banking: Management and Control Imbalances", *Economic Research Paper No. 00/24*, UK: Loughborough University, pp.3-18.

Holmstrom, Bengt 1979. "Moral Hazard and Observability", *The Bell Journal of Economics*, Vol. 10, No. 1. (Spring), pp. 74-91.

Khan, Mohsin S. & Mirakhor, Abbas(eds) 1987. "*Theoretical Studies in Islamic Banking and Finance"*, Houston, Texas: The Institute for Research and Islamic Studies.

Khan, Waqar Masood 1985. "*Towards an Interest Free Islamic Economic System*", UK: The Islamic Foundation.

Rapoport, Anatol 1970. "*N-Person Game theory; Concepts and Applications"*, US: The University of Michigan Press.

Siddiqi, M. N. 1981. "*Muslim Economic Thinking"*, UK: The Islamic Foundation.

Siddiqi, M.N. 2006. "Islamic Banking and Finance in Theory and Practice: A Survey of State of the Art", *Islamic Economic Studies*, Vol. 13, No. 2, pp. 1-48.

Watt, Richard 2011. *The Microeconomics of Risk and Information*. US: Palgrave Macmillan.

https://www.cbi.ir

https://rc.majlis.ir

www.SID.ir